

Holzer, Jerzy

Nurt opozycyjny w PPS frakcji rewolucyjnej i PPS opozycja (1909-1914)

Przegląd Historyczny 50/3, 545-568

1959

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JERZY HOLZER

Nurt opozycyjny w PPS frakcji rewolucyjnej i PPS opozycja (1909 – 1914)

Działalność opozycyjnego nurtu w PPS Frakcji Rewolucyjnej¹, wyodrębniającego się następnie organizacyjnie w PPS Opozycję, mogłaby być uznana za epizod. Wydaje się jednak, że dla zrozumienia procesu rozwojowego Polskiej Partii Socjalistycznej niezbędne jest zbadanie tego epizodu, rzutującego także wstecz, a szczególnie daleko wprzód.

Szczupła baza źródłowa utrudnia poważnie wykonanie tego zadania. Materiały organizacyjne PPS Opozycji nie zachowały się (z wyjątkiem paru druków). Dysponować można wprawdzie materiałami rad partyjnych PPS Frakcji Rewolucyjnej, jest to jednak materiał źródłowy przeciwnika, który choć poświęca nurtowi opozycyjnemu i PPS Opozycji wiele uwagi, uwzględnia jednak przede wszystkim stosunek PPS Frakcji Rewolucyjnej do opozycji².

Istotnym źródłem, szczególnie dla koncepcji politycznej i ideologii opozycji, są jej pisma — „Placówka“ i „Walka“. Zachowało się również nieco drukowanych wspomnień. Trochę szczegółów znaleźć można także w „Księdze życiorysów działaczy rewolucyjnych“ oraz w dodatku do „Kroniki Ruchu Rewolucyjnego“.

Dzieje PPS Opozycji nie były dotąd opracowywane. Kilka stron poświęcił im J. C y n a r s k i - K r z e s ł a w s k i w „Księdze Jubileuszowej PPS“³. W innych opracowaniach historii PPS znaleźć można jedynie kilkudzianowe wzmianki.

Rozłam w PPS w 1906 r. pozostawił w spadku po jednolitej przedtem organizacyjnie partii centrową grupę PPS. Częściowo znalazła się ona poza zasięgiem tak Lewicy, jak i Frakcji Rewolucyjnej, częściowo na peryferiach obu partii. Działalność grupy centrowej okresu porozłamowego, tzw. integralistów albo kwiatkowców (od nazwiska przywódcy — Józefa Kwiatka)

¹ W tym czasie (tj. od XI Zjazdu w 1909 r.) używała ona nazwy PPS, wobec działania jednak równocześnie PPS Lewicy, a później PPS Opozycji zachowuje, jak to jest przyjęte, dawną nazwę.

² Natomiast lewy nurt ruchu robotniczego (SDKPiL i PPS Lewica) pominęły działanie nurtu opozycyjnego całkowitym milczeniem — niewątpliwie uważając rozbieżności we Frakcji za błahe.

³ J. K r z e s ł a w s k i, *Dzieje PPS od 1904 roku do wybuchu wojny światowej w roku 1914, Księga Jubileuszowa Polskiej Partii Socjalistycznej*, Warszawa 1933, s. 62—103.

wykracza poza zakres tematu i wymagałaby osobnego opracowania ⁴. Warto zwrócić uwagę, iż pewien spadek, tak ideowo-polityczny, jak i personalny, przeszedł zapewne po rozpadzie grupy integralistów, związanym ze śmiercią Kwiatka, do formującej się opozycji we Frakcji Rewolucyjnej. Na przejęcie części tego spadku wskazywałaby aktywna i kierownicza działalność w PPS Opozycji J. Cynarskiego-Krzesałwskiego, uprzednio aktywnego integralisty ⁵.

Jednak w genezie grupy opozycyjnej tradycja integralistyczna wydaje się odgrywać jedynie drugorzędą rolę. Czołowi działacze opozycyjni w okresie prób formowania grupy integralistycznej w pełni solidaryzowali się z polityką Frakcji i odgrywali w niej wybitną rolę (zwłaszcza Perl). Głębszych przyczyn szukać należałoby w ewolucji wewnętrznej Frakcji, związanej ze zmianami w ogólnej sytuacji politycznej.

Tak rozłam 1906 r., jak i dążenie do uformowania grupy integralistycznej, miały miejsce w okresie bezpośrednio związanym z rewolucją 1905 r. Zagadnienie stosunku do rewolucji i jej zadań, dobór metod walki i perspektywy walki, dominowały nad atmosferą rozłamu i patronowały grupie Kwiatka.

Na porządku dziennym staje jednak nowe zagadnienie: stosunek do wojny, ocena jej charakteru, problem udziału w niej oraz form przygotowania się do niej i działania, gdyby wybuchła.

Podział przedrozłamowej PPS dla najistotniejszych, ale nie wszystkich, wysuniętych tu zagadnień stanowi i teraz linię graniczną. Inne jednak, szczególnie zagadnienie form przygotowania się do wojny i form działania w czasie wojny, prowadzą do dalszej dyferencjacji — już wewnątrz Frakcji.

Pierwszym sygnałem jest dyskusja wokół sprawy utworzenia Związku Walki Czynnej. Opór przeciw założeniu ZWC wykracza daleko poza grono działaczy późniejszej Opozycji. Obejmuje on początkowo większość kierownictwa Frakcji i przełamany zostaje jedynie przez osobisty autorytet Piłsudskiego ⁶. Główne argumenty przeciw ZWC, to obawa przed pracą militarną wśród bezpartyjnych, grożąca pozbawieniem tej pracy wyraźnego charakteru ideowo-politycznego, obawa przed osłabieniem pracy organizacyjnej i agitacyjnej w zaborze rosyjskim. Tocząca się od końca 1908 dyskusja przyjmuje inny obraz na początku 1909. Wobec konfliktu austro-serbskiego i groźby wojny z Rosją stosunek większości oponentów zmienia się. W dalszym ciągu jednak część działaczy zajmuje negatywne stanowisko w stosunku do ZWC — między innymi Perl i Frejlich (Most) ⁷.

⁴ Grupa integralistów nie posiada niemal literatury, wymienić można by jedynie J. Krzesałwskiego, *Józef Kwiatek (1874—1910)*, Warszawa 1935.

⁵ Por. J. Krzesałwskiego, *Józef Kwiatek*. Sprawozdanie Stacha (Kukiela) do Komisji Zagranicznej PPS ze zjazdu Związku Młodzieży Postępowej w Zurichu w 1908 r. Archiwum Zakładu Historii Partii (AZHP) archiwum PPS (APPS), t. 179 (wszelkie sygnatury APPS podane tu uległy zmianie w toku porządkowania, które nastąpiło już po złożeniu artykułu) oraz J. Krzesałwskiego, *Z dziejów ruchu niepodległościowego wśród młodzieży Królestwa*, „Niepodległość“ [Npgl] t. III, s. 179—183.

⁶ Wśród negatywnie nastawionych do ZWC wymieniani są obok Perla Jodko, Filipowicz, Sulkiwicz, Jędrzejowski, Wasilewski — por. J. Stachewicz, *Rady Głównie Związku Walki Czynnej*, Npgl t. IX, s. 44; L. Wasilewski, *Józef Piłsudski jakim Go znałem*, Warszawa 1935, s. 119—120; J. Krzesałwskiego, *Aleksander Sulkiwicz*, „Kronika Ruchu Rewolucyjnego“ (KRR) 1937, nr 3, *Księga Zyciorysów Działaczy Rewolucyjnych* (KZDR), s. 145—148.

⁷ J. Stachewicz, op. cit., s. 44; T. Filipowicz, „W potrzasku (urywek wspomnień)“ — w maszynopisie AZHP, APPS, t. 25.

Oporowi szeregu czołowych działaczy zawdzięczał ZWC prawdopodobnie swoją pierwotną koncepcję (choć należy liczyć się i z tym, że koncepcja ZWC nie od razu wykrystalizowała się u Piłsudskiego i Sosnkowskiego). Miał być wedle tej koncepcji organizacją bardzo ściśle związaną z Frakcją, przy zabezpieczeniu współdecydującego głosu w jego kierownictwie przedstawicielowi Wydziału Bojowego PPS Frakcji — niemal przedłużeniem Frakcji⁸. W kierunku podobnym zmierzały uchwały I Rady Partyjnej (po XI Zjeździe) z grudnia 1909 r.⁹

Obok oporu czołowych działaczy wystąpiły i z innej strony objawy nieufności w stosunku do ZWC. Od strony organizacji krajowej trudno było oczekiwać zaufania do Związku, który odciągał uwagę kierownictwa partii i groził zupełnym załamaniem pracy w zaborze rosyjskim. Szczególnie bojownicy widzieli w działalności ZWC groźbę dla przyszłości Organizacji Bojowej, niechętnie zarazem odnosili się do bezpartyjnego charakteru ZWC¹⁰. Odgrywała rolę i różnica składu socjalnego — w ZWC większość stanowili studenci, gdy w OB robotnicy¹¹.

Uchwały I Rady Partyjnej przewidują utrzymanie i rozszerzenie działalności OB, rozwinięcie pracy w zaborze rosyjskim i utworzenie okręgu emigracyjnego w Galicji¹². Prawdopodobnie między I i II Radą Partyjną (która odbyła się w kwietniu 1910 r.) miała miejsce I Konferencja Bojowa¹³. Rezolucje Konferencji postulują rozszerzenie działalności bojowej w zaborze rosyjskim, oraz przywrócenie obieralności Wydziału Bojowego przez Konferencję Bojową. II Rada Partyjna uchwaliła jednak nie rozszerzenie, a redukcję pracy bojowej¹⁴. Na tej zapewne Radzie podał się do dymisji stary Wydział Bojowy z Piłsudskim na czele, motywując dymisję opozycją przeciwko niemu oraz brakiem perspektywy dla pracy bojowej. Wybrano nowy Wydział, w skład którego weszli działacze opozycyjni (Arciszewski, Frejlich, Gibalski, Hellman, Mańkowski)¹⁵. Oddanie Wydziału Bojowego w ręce opozycji wydaje się świadczyć, że CKR uznał likwidację bojówki prędzej lub później za nieuchronną.

Również postanowienia przyjęte na II Radzie Partyjnej w sprawie działalności organizacyjnej wskazują na istniejące konflikty¹⁶. Mowa w nich o konieczności większej opieki CKR nad pracą w zaborze rosyjskim, wysunięty jest postulat ściślejszej współpracy CKR i Wydziału Organizacyjnego,

⁸ Taka koncepcja rysuje się dość wyraźnie — por. J. Stachiewicz, *Początki Związku Walki Czynnej*, Npłg t. II, s. 43—60; List W. Jodki z 9 lutego 1909, AZHP APPS, t. 21; List Stacha (Kukiela) z 17 lipca 1909 i sprawozdanie Stacha (Kukiela) do Komisji Zagranicznej PPS Frakcji Rewolucyjnej z 17 lipca 1909, AZHP, APPS, t. 179.

⁹ Uchwały I Rady Partyjnej dotyczące się członków partii należących do ZWC, AZHP, APPS, t. 6.

¹⁰ J. Krzesławski, *Dzieje PPS od 1904 roku*, s. 98; K. Pielał, *Z pamiętnika bojowca*, Npłg t. XVII, s. 271.

¹¹ K. Pielał, op. cit., s. 271.

¹² Por. J. Krzesławski, loc. cit.: I okólnik byłego Wydziału Bojowego i byłych członków Wydziału Organizacyjnego z czerwca 1911 r. AZHP, zespół 15, materiały nieuporządkowane; Rezolucje przyjęte na Konferencji Bojowej, AZHP, APPS, t. 7.

¹³ Uchwały II Rady Partyjnej dla ciał kierowniczych, AZHP, APPS, t. 7.

¹⁴ J. Krzesławski, loc. cit.; I okólnik byłego Wydziału Bojowego.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Uchwały II Rady Partyjnej dla ciał kierowniczych.

przyjęta zostaje jako dyrektywa uchwała tegoż Wydziału o nieprzysyłaniu do zaboru rosyjskiego funkcjonariuszy, którzy by, jak dotychczasowi delegaci Wydziału Bojowego, wnosili spory i nieporozumienia¹⁷.

W sierpniu 1910 r. odbywa się III Rada Partyjna. Jest ona znowu polem starcia zwolenników CKR („rządowców“) i opozycji. Na konferencji funkcjonariuszy odbytej przed Radą akcenty niezadowolenia z zaniechania akcji ekonomicznej i bojowej w zaborze rosyjskim brzmią w przemówieniach Kunowskiego i Pużaka¹⁸. Na Radzie powołano komisję edukacyjną dla prowadzenia pracy wśród młodzieży. Według założeń CKR miała ona ułatwić ominięcie Wydziału Bojowego w zagadnieniach kształcenia wojskowego młodzieży. W skład jej weszła jednak większość opozycjonistów i w następstwie CKR doprowadził do rozbicia komisji. Szereg drobniejszych starć dotyczyło spraw natury personalnej¹⁹.

W ten sposób sytuacja zaostrzała się coraz bardziej, CKR popierany był przez Wydział Zagraniczny, podczas gdy Wydział Bojowy i Organizacyjny znajdowały się w opozycji. Jednocześnie zważanie się działalności bojowej wyrzucało na grunt galicyjski coraz liczniejszych bojowców, którzy stawali się tu bardziej masowym oparciem dla działaczy opozycyjnych, zwłaszcza, że warunki bytowania pogłębiały w nich niechęć do kierownictwa i niezadowolenie z polityki partii²⁰.

W styczniu 1911 r. sytuację zaostrzył konflikt o przedstawicielstwo Wydziału Bojowego w Wydziale ZWC²¹. Wobec zrzeczenia się przez M. Dąbkowskiego mandatu przedstawiciela Wydziału Bojowego, Wydział mianował jego następcą Józefa Frejlichę-Mostę. Most znany był jako przeciwnik ZWC, toteż Wydział ZWC zaprotestował. Wydział Bojowy protest odrzucił, ale CKR zawiesił jego uchwałę. W tej sytuacji Wydział Bojowy zdecydował, aby do zmiany warunków nie mianować przedstawiciela w Wydziale ZWC, a jednocześnie zrzekł się odpowiedzialności wobec partii za działalność ZWC.

Do generalnego starcia doszło na IV Radzie Partyjnej w lutym 1911 r.²² Opozycja występuje tu z wnioskiem o *votum* nieufności dla CKR²³. Podstawowe zarzuty to:

1. Oderwanie od organizacji w zaborze rosyjskim i dezorientacja w sprawach politycznych tego zaboru.

2. Wynikające stąd skupienie działalności na popieraniu ZWC, „organizacji o całkowicie mglistym charakterze ideowym, o niewyraźnej wartości praktycznej“ — co sprzeczne jest z kierunkiem uchwał XI Zjazdu PPS Frakcji i obce ruchowi rewolucyjnemu proletariatu polskiego i jego walce zbrojnej.

3. Brak politycznej dojrzałości w sprawie żydowskiej, wyrażający się w niereagowaniu na wydrukowanie w „Przedświcie“ artykułów U n-

¹⁷ W skład Wydziału Organizacyjnego wchodził w tym czasie m. in. K. Pużak, W. Kunowski, S. Siedlecki.

¹⁸ Protokół konferencji funkcjonariuszy, AZHP, APPS, t. 7. Pużak w kwietniu 1911 r. został aresztowany w Łodzi i w okresie powstania i działalności PPS Opozycji (i później do r. 1917) znajdował się w więzieniu.

¹⁹ I okólnik byłego Wydziału Bojowego.

²⁰ W. Michałowska, *Wspomnienia robotnicy*, Nppl t. XVI, s. 389—393.

²¹ J. Stachiewicz, *Rady Głównie*, s. 53.

²² J. Cynarski błędnie podaje datę: grudzień 1910 r. (J. Krzesławski, *Dzieje PPS od 1904 roku*, s. 99). Por. materiały IV Rady Partyjnej, AZHP, APPS, t. 7.

²³ Wniosek opozycji na IV Radzie Partyjnej, AZHP, APPS, t. 6.

s z l i c h t a - S e d e c k i e g o , d a j ą c y c h p o d s t a w y p r o p a g a n d z i e a n t y s e m i c k i e j ²⁴.

4. Stronniczość CKR w sporach wewnątrzpartyjnych.

5. Zła gospodarka finansowa, szkodząca rozwojowi pracy w zaborze rosyjskim.

Wniosek o *votum* nieufności przypadł — jednakże przyjęte uchwały IV Rady świadczą o nacisku opozycji. Tak więc zapadło postanowienie, by przed czerwcem 1911 r. odbył się zjazd partyjny ²⁵. CKR został zobowiązany do sprawdzenia strony finansowej akcji bezdańskiej ²⁶. Wybrana została komisja dla opracowania rezolucji o stosunku do antysemityzmu i kwestii żydowskiej. Uchwalono wydanie broszury Frejlicha-Mosta „Królestwo Polskie jako teren strategiczny“, czemu CKR uprzednio sprzeciwiał się. Dwie uchwały dotyczą kształcenia wojskowego. Uchwała dla członków ZWC należących do partii przewiduje przyjmowanie do organizacji kształcenia bojowego wyłącznie członków i sympatyków PPS, a zarazem sprzeciwia się zakładaniu organizacji ZWC w państwie rosyjskim ²⁷. Druga uchwała stwierdza, iż kształcenie wojskowe jest obowiązkiem członków partii na równi ze studiowaniem programu i taktyki partii i podkreśla rolę kierowniczą (choć nie monopol) Wydziału Bojowego w tej dziedzinie ²⁸. Przyjęta została również uchwała, aby Wydział Organizacyjny opracował zasady udziału w walce ekonomicznej, ze wskazaniem, że uchwały zjazdów i konferencji każą brać partii czynny udział w walce strajkowej ²⁹. Nie wiadomo, z jakiej inspiracji zrodziła się uchwała, postulująca wobec wzmoczenia ruchu rewolucyjnego w rdzennej Rosji i na Ukrainie kontynuowanie dążeń do zbliżenia z działającymi w państwie rosyjskim partiami ³⁰.

Mimo kompromisowego wyniku IV Rady opozycja uznała jej wynik za porażkę, przesądzającą o linii partii. Na odbywającej się 4 czerwca 1911 r. II Konferencji Bojowej dotychczasowi członkowie Wydziału Bojowego i Wydziału Organizacyjnego (z wyjątkiem jednego członka WO) przedkładają jej uczestnikom okólnik, który został zaaprobowany przez Konferencję i wydrukowany jako dokument poufny ³¹.

„W partii naszej od pewnego czasu zarysował się kierunek, z którym zgodzić się nie mogliśmy, który uważaliśmy za szkodliwy i nieuchronnie prowadzący na manowce“ — piszą autorzy okólnika. Porównując sytuację z okresem przed rozłamem na PPS Lewicę i Frakcję widzą oni analogiczny kryzys wynikający ich zdaniem z zamącenia nurtu myśli politycznej PPS. Odzegnując się od traktowania partii jako zamkniętej sekty i dopuszczając możliwość różnic i odcieni socjalistycznej teorii i praktyki stwierdzają opozycjoniści odejście kierownictwa Frakcji od zasad socjali-

²⁴ Mowa o artykułach: W. Sedeccki, *Czego nie wiemy o naszej S. D.? (ze wspomnień byłego S. D.-ka)*, „Przedświt“ 1910, nr 1; *Nieco o ideologii socjal-litwactwa*, tamże 1910, nr 2; *Nieco o taktyce socjal-litwactwa*, tamże 1910, nr 3.

²⁵ Uchwały IV Rady Partyjnej wyłącznie dla członków Rady, AZHP, APPS, t. 6.

²⁶ Sprawa rozliczenia za akcję pod Bezdunami była jednym z postulatów opozycji — por. Wniosek opozycji na IV Radzie Partyjnej.

²⁷ Uchwały IV Rady Partyjnej dla członków ZWC należących do partii, AZHP, APPS, t. 6.

²⁸ Uchwały IV Rady Partyjnej wyłącznie dla członków partii.

²⁹ Uchwały IV Rady Partyjnej, AZHP, APPS, t. 7.

³⁰ Tamże.

³¹ I okólnik byłego Wydziału Bojowego. Autorzy okólnika podpisani są jedynie literami. Znane mi nazwiska członków WB i WO podawałem wcześniej.

stycznych, przejście do niezwiązanych z socjalizmem kombinacji politycznych, zachowanie jako jedynej i podstawowej cechy partii jej powstańczego charakteru. Teza ta ilustrowana jest przykładami, m. in. opozycją G. [prawdopodobnie Gustawa — Sławka] przeciw wydaniu odezwy majowej z argumentem, że „nie o tym należy myśleć, tylko o walce zbrojnej, a solidarność międzynarodowa to gluptwo“.

W linii politycznej kierownictwa partii widzą opozycjoniści kontynuowanie też Baja-Jędrzejewskiego z artykułu „Koordynacja w domu“, a więc szukanie za wszelką cenę sojuszu z niesocjalistami³². „Stąd wytworzyło się bardzo niekorzystne dla nas wrażenie, że PPS pragnie odgraniczyć się ściśle tylko od esdecko-lewicowego obozu, natomiast że kokietuje z narodowcami“. Opozycjoniści wysuwają postulat odgrózenia się wyraźnego zarówno od SDKPiL i PPS Lewicy — w imię dążeń narodowych, jak i od narodowców — w imię dążeń społecznych.

Z dążeń do sojuszków wynika u kierowników Frakcji tendencja do solidaryzmu klasowego, ignorowania sprzeczności klasowych. Tu za przykład służy m. in. broszura Piłsudskiego³³. W praktyce partyjnej przeciwstawia Piłsudski walkę zbrojną propagandzie i agitacji, dochodzi do tezy, że PPS jest armią w czasie pokoju. Jest to zdaniem opozycjonistów widzenie tylko przyszłości, przekształcanie partii w siłę militarną, połączone z lekceważeniem pracy agitacyjnej i bojowej, które służą teraźniejszości jako stosowny do sił i warunków oręż polityczny partii. Ta metoda kształcenia nie socjalistów-bojowców, zdolnych do przewodzenia masom, a oficerów, może doprowadzić do przerodzenia się rewolucyjnego ruchu zbrojnego w naśladownictwo państwowego militarizmu.

„Partia nasza stoi wobec dylematu: czy ma zatracać z wolna charakter socjalistyczny, stawać się organizacją tylko rewolucyjną, tylko powstańczą, czy też być socjalistyczną partią ludu pracującego, opierającą się na jego uświadomieniu i organizacji, broniącą stale i przy wszelkich warunkach jego interesów ekonomicznych, politycznych i narodowych, służącą i przygotowującą się do zbrojnej rozprawy z najazdem, ale i dla tej walki uznającą socjalizm za sztandar, za podstawową siłę moralną i ideową“.

Obok głównego, referowanego wyżej zarzutu w okólniku powtórzony zostaje w zaostrzonej formie zarzut wciągania partii w kampanię antysemityczną.

Działacze opozycyjni stwierdzają jednakowoż, że mimo tych zarzutów ideowo-politycznych pozostałoby na swoich stanowiskach, gdyż sądzą, że większość partii przeciwna jest polityce kierownictwa. Polityka CKR i Wydziału Zagranicznego odbiera jednak ich zdaniem opozycji możliwość oddziaływania i współpracy. Następuje dalej wyliczenie szeregu przejawów akcji prowadzonej przeciw Wydziałowi Bojowemu i Wydziałowi Organizacyjnemu. W tej sytuacji opozycjoniści — członkowie WB i WO składają stanowiska i pozostając w PPS proponują rozpoczęcie dyskusji nad poruszonymi w okólniku sprawami.

Nie zachowały się niestety materiały V Rady Partyjnej PPS Frakcji Rewolucyjnej z czerwca 1911 r. i stąd brak danych o ówczesnej dyskusji.

³² B A J [B. A. Jędrzejowski], *O koordynacji w domu*, „Przedświt“ 1908, nr 1, s. 10—21.

³³ Z. Mieczysławski [J. Piłsudski], *Zadania praktyczne rewolucji w zaborze rosyjskim*, Warszawa—Kraków 1910.

Pozostał jedynie drukowany okólnik zawiadamiający, iż na Konferencji Bojowej samowolnie, choć nie dla celów osobistych, rozporządzono pieniędzmi z konfiskaty i podjęto decyzję odsunięcia się od czynnej pracy partyjnej³⁴. Rada Partyjna podjęła decyzję o wykluczeniu z partii na rok wszystkich biorących udział w zebraniu i solidaryzujących się z jego uchwałami³⁵.

Na okólnik Rady Partyjnej opozycjoniści odpowiedzieli nowym okólnikiem, ponawiającym szereg uprzednio poruszanych spraw i zawiadamiającym o nieuznaniu decyzji Rady³⁶.

Ze strony kierownictwa po krótkim, o ściśle organizacyjnym charakterze, okólniku Rady Partyjnej wydany został okólnik CKR podejmujący merytoryczną dyskusję z argumentami opozycjonistów³⁷.

Podobnie jak opozycja, CKR skupia uwagę na sprawie akcji wojskowej. Prowadzenie tej „akcji przygotowawczej“ ma być wedle CKR jedynym logicznym wnioskiem z niepowodzeń rewolucji 1905 r.

Podczas gdy opozycja snuła analogię między PPS Lewicą i „tendencją powstańczą“, jako dwoma różnej natury „mętami“ w nurcie socjalistycznym, CKR uznaje opozycję za zjawisko podobne, choć w zmniejszonych rozmiarach i innej postaci, co przedrozmowa lewica PPS, za przejaw niekonsekwencji i ugody.

Podkreślając występowanie opozycji przede wszystkim w Organizacji Bojowej CKR wskazuje na niemożliwość intensywnej akcji bojowej na skutek represji i zmiany usposobienia ludności. Natomiast „robota przyszłościowa“ (a więc paramilitarna) ma zdaniem CKR znajdować szerokie uznanie wśród proletariatu oraz inteligencji, która odsunęła się od partii na początku okresu reakcji.

Broniąc pracy militarnej CKR stwierdza, że możliwy był podział między zwolennikami bieżącej akcji bojowej i akcji paramilitarnej. Odpowiedzialność za występujące konflikty zrzuca CKR na opozycję, która w istocie rzeczy negowała „robotę przyszłościową“.

Sporo miejsca zajmuje obrona przed zarzutem odejścia od socjalizmu. CKR odcina się od artykułu Baja-Jędrzejowskiego z 1908 r. i deklaruje uznanie za podstawę polityki partyjnej w stosunku do stronnictw burżuazyjnych jednogłośnie przyjętej uchwały XI Zjazdu. CKR wskazuje również, że krytykowane w okólniku opozycji broszury (m. in. Piłsudskiego) nie były wydawnictwami partyjnymi i opozycja korzystać mogła z prawa krytykowania ich w prasie partyjnej, zaś okólnik opozycji powtarza jedynie argumenty SDKPiL i PPS-Lewicy.

Brak niestety niemal zupełnie danych o działalności opozycjonistów w okresie po usunięciu. Mimo odżegnywania się ich od działalności organizacyjnej stanowili oni niewątpliwie ośrodek krystalizacyjny dla nastrojów niezadowolenia we Frakcji. W Galicji wpływy opozycjonistów były

³⁴ Według uzyskanej informacji ustnej pieniądze, uzyskane w akcji pod Turkiem, użyto na spłacenie długów OB i pomoc rodzinom poległych, straconych i skazanych bojowców.

³⁵ Okólnik V Rady Partyjnej do ogółu zorganizowanych towarzyszy z 9 czerwca 1911, AZHP, APPS, t. 7.

³⁶ II okólnik byłego WB i byłych członków WO z czerwca 1911 r. AZHP, zespół 15, materiały nieuporządkowane.

³⁷ Okólnik CKR nr 4 do ogółu ściśle zorganizowanych towarzyszy z 20 czerwca 1911, AZHP, zespół 15, t. III/2 — poz. 2.

silne tak we Lwowie jak i w Krakowie; głównym ich ośrodkiem był Lwów³⁸. Za granicą sympatyzowały z nimi niektóre sekcje — np. genewska³⁹. Według Cynarskiego sympatie do opozycji miały brać górę na konferencji zagranicznej Frakcji (organizacja zagraniczna Frakcji obejmowała także Galicję) odbytej w Krakowie w grudniu 1911 r. Znalazło to podobno wyraz w szeregu uchwał, z których część nie została zatwierdzona przez CKR⁴⁰. Najtrudniej byłoby określić, jak wydalenie opozycjonistów oddziaływało na terenie zaboru rosyjskiego, choć sądząc z danych zarówno wcześniejszego, jak i późniejszego okresu nastroje opozycyjne trafiły tam na grunt podatny.

Więcej informacji o opozycji otrzymujemy jednak dopiero wraz z rozpoczęciem wydawania pisma „Placówka” w maju 1912. „Placówka”, miesięcznik o wyraźnie ideowo-politycznym, a nie praktyczno-politycznym charakterze, świadczyła o dalszym trwaniu opozycji jako grupy organizacyjnie bezkształtnej, jako jedynie kierunku politycznego⁴¹.

Prawdopodobnie na tym tle zrodziły się konflikty między F. Perlem a J. Frejlichem-Mostem, który dążył do bardziej zdecydowanej opozycji w stosunku do kierownictwa PPS Frakcji⁴². Nie zachowały się jednak dane pozwalające pełniej określić stanowisko Frejlicha. Jak podaje Cynarski, Frejlich wystąpił później z PPS Opozycji⁴³.

Redaktorem naczelnym „Placówki” został Perl (Res), pomagał mu Cynarski (Sawicz), pisywali poza nimi głównie Libkind (Kielecki), Mańkowski (Irzykowski), Lubicz-Zachorski (Ból). Pismo wydawane było we Lwowie. Finansował pismo głównie Kunowski, pracujący w tym czasie w Borysławiu. Wysyłane było za granicę oraz do zaboru rosyjskiego, choć trudno byłoby dokładniej ustalić zasięg jego kolportażu⁴⁴.

Niezależnie od założeń opozycjonistów wydawanie „Placówki” doprowadzić miało do skonsolidowania nurtu opozycyjnego. Warunki dla jego rozwoju były pomyślne. Na VII Radzie Partyjnej PPS Frakcji stanęła sprawa sekcji lwowskiej, która popierała opozycję⁴⁵. Zarysowały się przy tym dwa stanowiska. Jedno reprezentowali w dyskusji Jodko i Dehnel. Jodko postawił wniosek o rozwiązanie sekcji lwowskiej za niepłacenie podatku partyjnego i należności za wydawnictwa, niespełnianie poleceń Wydziału Zagranicznego, walki wewnętrzne, wydanie okólnika zakonspirowanego

³⁸ W. Michałowski, op. cit., s. 380; Protokół VII Rady Partyjnej, AZHP, APPS, t. 7.

³⁹ Korespondencja sekcji genewskiej z Wydziałem Zagranicznym, AZHP, APPS, t. 110.

⁴⁰ J. Krzesławski, *Dzieje PPS od 1904 roku*, s. 99.

⁴¹ Por. Włodzimierz, „Placówka”, *Z dziejów prasy socjalistycznej w Polsce*, Warszawa 1919, s. 49—51.

⁴² Włodzimierz, op. cit., s. 49—51. Por także J. Krzesłowski, *Dzieje PPS od 1904 roku*, s. 99—100.

⁴³ J. Krzesłowski, *Garść wspomnień o tow. Feliksie Perlu (w dziewiątą rocznicę śmierci)*, KRR 1937, nr 2, s. 117—119.

⁴⁴ Włodzimierz, op. cit., s. 49—51; A. Pr[óchnik], *Bolesław Lubicz-Zachorski (1887—1922)*, KRR 1938, nr 4, KZDR s. 234—235; J. Krzesłowski, *Włodzimierz Kunowski (1878—1917)*, KRR, nr 2, KZDR, s. 19—20. Michałowska podaje, że wozila „Placówkę” w końcu 1912 r. do Łodzi — op. cit., s. 380. Według relacji M. Nowickiego „Placówka” była kolportowana w środowisku Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej w Warszawie, Piotrkowie i Łodzi, a prawdopodobnie docierała i do innych okęgów.

⁴⁵ Protokół VII Rady Partyjnej, AZHP, APPS, t. 7.

przed Wydziałem Zagranicznym. Przeciwnicy wniosku — Sulkiwicz, Piłsudski, Jędrzejowski, Sosnkowski — argumentowali, iż rozwiązanie sekcji wzmocni opozycję, która pomyśli o szerszej działalności i zaproponowali utworzenie we Lwowie drugiej sekcji. Przeszedł jednak wniosek Jodki⁴⁶.

Sekcja krakowska na VIII Radzie Partyjnej w grudniu 1912 r. oceniona została jako zdeorganizowana na skutek zdemoralizowania robotników, przy dobrym stanie pracy sekcji akademickiej⁴⁷. Przypuszczać można, że za zwrotem o zdemoralizowaniu kryła się m. in. także sprawa wpływu opozycji⁴⁸.

Na VIII Radzie Partyjnej Jodko w sprawozdaniu z pracy zagranicznej (tj. wraz z Galicją) stwierdził opozycyjność sekcji zagranicznych, wskazał przy tym na wpływy opozycji w sekcjach paryskiej, genewskiej, fryburskiej oraz brak aktywności sekcji zurichskiej i innych szwajcarskich⁴⁹.

Na VII i VIII Radzie Partyjnej w szeregu przemówień o sytuacji w Królestwie powtarzały się zdania o złym nastroju, obawach starych członków przed zatraceniem przez partię pierwiastka społecznego itp.⁵⁰. Jodko tłumaczył nastroje młodzieży wpływem pozostałym po Cynarskim i Kunowskim z okresu ich działalności w ruchu młodzieżowym w Królestwie⁵¹. Mówiąc o sytuacji w Zagłębiu Dąbrowskim Piłsudski stwierdził krytycyzm starych PPS-owców, mówił o dalszej (a więc trwającej już widać jakiś czas — Piłsudski przemawiał na VIII Radzie) działalności elementów opozycyjnych tworzących kółka robotnicze⁵².

W zasadzie danych o działalności organizacyjnej opozycjonistów w pierwszym okresie „Placówki“ nie ma. Prawdopodobnie hamulcem przy montowaniu nowej organizacji był dla opozycjonistów fakt, że uchwała V Rady Partyjnej przewidywała usunięcie ich jedynie na rok. Sytuacja zmieniła się jednak po VII Radzie, która po dyskusji przyjmuje wniosek, aby w razie zgłoszenia się wydawców „Placówki“ zażądać zaprzestania wydawania pisma lub odmówić im przyjęcia; z tym zastrzeżeniem przyjął wszystkich z wyjątkiem Frejlicha i Kunowskiego⁵³. W dyskusji występowały także tony bardziej pojednawcze, szczególnie w przemówieniu Bajajędrzejewskiego⁵⁴.

⁴⁶ Wnioski VII Rady Partyjnej. Por. także J. Krzesławski, *Dzieje PPS od 1904 roku*, s. 101.

⁴⁷ Protokół VIII Rady Partyjnej, AZHP, APPS, t. 7.

⁴⁸ Por. W. Michałowska, op. cit., s. 380.

⁴⁹ Protokół VIII Rady Partyjnej.

⁵⁰ Protokoły VII i VIII Rady Partyjnej.

⁵¹ Protokół VII Rady Partyjnej. Por. J. Krzesławski, *Z dziejów ruchu niepodległościowego*, s. 179—183.

⁵² Protokół VIII Rady Partyjnej. W rozmowie z autorem jeden z ówczesnych działaczy wspominał o istnieniu w połowie 1912 r. w Warszawie grupy opozycyjnej — wymieniając m. in. S. Siedleckiego (Eustachego). Grupa ta z „bibulią“ (a więc prawdopodobnie „Placówką“) dotarła w tym czasie do młodzieży skupionej w Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej.

⁵³ Frejlich i Kunowski oceniani byli przez kierowników Frakcji jako szczególnie radykalni opozycjoniści. Trudno byłoby powiedzieć, o ile uzasadnione było to przekonanie w stosunku do Kunowskiego.

⁵⁴ Baj (jak i Sulkiwicz, a być może i Wasilewski) zachowywał stosunek pojednawczy do opozycjonistów — por. J. Krz[esławski], *Bolesław Antoni Jędrzejowski (1867—1914)*, KRR 1937, nr 1, KZDR, s. 117—119; J. Krzesławski, *Ze wspomnień o Aleksandrze Sulkiwiczu (tow. Michale)*, KRR 1935, nr 4, s. 208—211;

W komunikacie o VII Radzie Partyjnej ogłoszono, że „wytknięto ściśle dyrektywę przyjmowania na powrót do partii wydalonych w r. ub. towarzyszy“⁵⁵. Ostro zareagowała na stawianie, i to zakonspirowanych, warunków „Placówka“⁵⁶. Opozycjoniści postanowili żadnych warunków nie przyjmować⁵⁷.

Prawdopodobnie decyzja VII Rady wpłynęła ostatecznie na decyzję przejścia do działalności organizacyjno-politycznej. Cynarski stwierdza, że odegrało tu rolę także powstanie w końcu 1912 r. Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych, do której weszła PPS Frakcja Rewolucyjna. Opozycja uznała to za wzmocnienie kierunku militarnego⁵⁸.

Jako organizacja PPS Opozycja powstała na konferencji w grudniu 1912⁵⁹. Jednakże W. Michałowska podaje, że wyjechawszy w końcu 1912 r. z Galicji do zaboru rosyjskiego ustalała w Łodzi plan pracy organizacyjnej⁶⁰. Wyżej była już mowa o uwadze Piłsudskiego, iż opozycja prowadzi pracę organizacyjną w Zagłębiu Dąbrowskim⁶¹. Konferencję poprzedził więc wstępny etap pracy organizacyjnej, zapewne także w Galicji, gdzie istniały po temu znacznie lepsze warunki.

Na Konferencji powołane zostało kierownictwo PPS Opozycji — Komisja Centralna — w składzie: F. Perl (Res), W. Kunowski (Kornel), J. Cynarski (Krzysztof), T. Arciszewski (Stanisław), M. Dąbkowski (Paweł)⁶². Decydującą rolę odgrywać miał jednak Perl, kierujący arbitralnie i nie pozwalający się przegłosowywać pod groźbą złożenia kierownictwa⁶³.

Konferencja podjęła szereg uchwał, część z nich została wydrukowana⁶⁴. Inne przekazane zostały w drodze organizacyjnej, brak jednak o nich wiadomości. Drukowane uchwały dotyczyły ogólnej oceny sytuacji politycznej, akcji bojowej i kształcenia bojowo-wojskowego, stosunku do partii i grup burżuazyjnych, stosunku do SDKPiL i PPS Lewicy, pracy wśród młodzieży, bojkotu szkoły rosyjskiej, działalności legalnej i kwestii żydowskiej. Jedna z uchwał uznawała użytek i potrzebę działalności legalnej w celu

także, Aleksander Sulkiwicz, s. 145—148; L. Wasilewski, *Jeszcze w sprawie zjednoczenia PPS w momencie wybuchu wojny światowej*, „Robotnik“ 10 sierpnia 1928, nr 222, s. 2.

⁵⁵ VII Rada Partyjna, „Przedświt“ t. VII, 1912, nr 7, s. 92.

⁵⁶ VII Rada Partyjna, „Placówka“ t. IX—X, 1912, nr 5—6, s. 203—204.

⁵⁷ J. Krzesławski, *Garść wspomnień o tow. Perlu*, s. 118.

⁵⁸ J. Krzesławski, *Dzieje PPS od 1904 roku*, s. 101—102.

⁵⁹ Konferencja zaczęła się w grudniu 1912 r., zakończyła prawdopodobnie w styczniu 1913 r. — tak bowiem są datowane uchwały — por. Uchwały Konferencji PPS [Opozycji], I. 1913, AZHP, zespół 15, t. VI/1913. Konferencja odbyła się prawdopodobnie we Lwowie, Cynarski podał wprowadzić Kraków [por. J. Krzesławski, *Zjednoczenie PPS w momencie wybuchu wojny światowej (wspomnienie z pierwszych dni sierpnia 1914 r.)*, „Robotnik“ 5 sierpnia 1928, nr 217, s. 2], J. Libkind sprostował jednak podając Lwów. J. Libkind, *W imię prawdy*, „Robotnik“ 8 sierpnia 1928, nr 220, s. 2. Cynarski występując raz jeszcze (*List tow. Krzesławskiego*, „Robotnik“ 10 sierpnia 1928, nr 222, s. 2) do sprawy tej już nie wrócił.

⁶⁰ W. Michałowska, op. cit., s. 380.

⁶¹ Protokół VIII Rady Partyjnej.

⁶² J. Krzesławski, *Dzieje PPS od 1904 roku*, s. 102; tenże, *Zjednoczenie PPS*, s. 2; W. Trzciański, *Skład centralnych ciał partyjnych PPS przed rozłamem i po rozłamie (1893—1914)*, KRR 1935, nr 1, s. 54—56; L. Wasilewski, *Kierownictwo PPS zaboru rosyjskiego*, Npgl t. XI, s. 362.

⁶³ J. Krzesławski, *Garść wspomnień o tow. Perlu*, s. 118.

⁶⁴ Uchwały Konferencji PPS [Opozycji].

kulturalnego podniesienia klasy robotniczej i ułatwienia jej walki ekonomicznej⁶⁵.

Uchwała w sprawie stosunku do SDKPiL i PPS Lewicy poza prowadzeniem ostrej walki z ideologią tych partii uznaje możliwość porozumiewania się z nimi i współdziałania w wypadkach, gdy będą tego wymagać niezbędne potrzeby walki ekonomicznej⁶⁶.

Uchwała w sprawie akcji bojowej i kształcenia bojowo-wojskowego uznaje konieczność akcji bojowych nawet w okresie przed ostateczną walką z caratem; akcje takie winny być jednak oparte o silną organizację partyjną i uzależnione od sytuacji politycznej oraz potrzeby tych akcji dla ruchu socjalistyczno-niepodległościowego. Konferencja uznała dopuszczalność konfiskat jako środka wspomoczenia walki czynnej w innych formach jedynie w warunkach silnego ruchu rewolucyjnego⁶⁷. Jak widać, stosunek do akcji bojowej jest dość wstrzemięźliwy. Zagadnienie to biorąc pod uwagę w poważnej mierze bojówkarską genealogię PPS Opozycji budzić musiało wiele dyskusji w jej szeregach.

Uznaje się potrzebę kształcenia członków partii w technice walki zbrojnej, zarówno jednak walka ta, jak i techniczne do niej przygotowanie oparte być muszą na podstawie socjalistyczno-niepodległościowej. Uchwały aprobują przynależność do istniejących poza Królestwem związków strzeleckich tylko jako sposobu zdobycia nauki wojskowej. Nie ma to jednak oznaczać podlegania dyrektywom politycznym kierowników tych związków⁶⁸.

Konferencja przyjęła dwie uchwały w sprawach młodzieżowych⁶⁹. Pierwsza uznaje ze względu na brak działaczy-inteligentów w zaborze rosyjskim konieczność pracy wśród kształcącej się młodzieży, w pierwszym rzędzie w Królestwie, lecz także poza jego granicami. Praca ta ma być prowadzona w duchu zasad PPS Opozycji. Konferencja wypowiada się przeciw rozbijaniu postępowo-niepodległościowych organizacji młodzieży, a za działaniem wewnątrz nich. Druga uchwała popiera walkę bojkotową młodzieży przeciw szkole rosyjskiej w formach ustalonych przez Związek Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej.

Rozpoczęcie przez PPS Opozycję szerszej działalności organizacyjnej nie było łatwe w warunkach okresu reakcji i zduszenia ruchu robotniczego, a zarazem przy konkurencji SDKPiL i PPS Lewicy (szczególnie tej ostatniej) oraz przy braku ustalonej „firmy“ (PPS Opozycja formalnie rzecz biorąc powstała jako „rozłam z rozłamu“). Wszystko to z góry przesądzało zasięg możliwości.

Niemniej organizacja PPS Opozycji zaczyna się wytwarzać w zaborze rosyjskim. W Warszawie ogniwa organizacyjne powstają na początku

⁶⁵ W sprawie roboty tzw. legalnej, Uchwały Konferencji PPS [Opozycji].

⁶⁶ W sprawie stosunku do SD i „lewicy“, tamże.

⁶⁷ W sprawie akcji bojowej i kształcenia bojowo-wojskowego, tamże.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ W sprawie stosunku do młodzieży; W sprawie bojkotu szkoły rosyjskiej, Uchwały Konferencji PPS [Opozycji]. Według relacji M. Nowickiego młodzieżowa grupa sympatyków Opozycji w Warszawie przyjęła nazwę Związku Młodzieży Socjalistycznej, pozostając w ramach ogólnych Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej. Według Z. Kormanowej nazwa brzmiała: Związek Młodzieży Socjalistyczno-Niepodległościowej por. — *Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w latach 1866—1918*, Warszawa 1935, s. 18.

1913 r.⁷⁰. Nawiązana jeszcze w końcu 1912 r. praca organizacyjna w Łodzi prawdopodobnie rozpadła się w związku z represjami. Natomiast po przymusowym wyjeździe z Łodzi W. Michałowska założyła w Częstochowie koło kobiece, przypuszczalnie z robotnic fabryki „Częstochowianka“, a później męskie. W sumie liczyły one trzynaście osób⁷¹. Jak wyglądał stan pracy w Zagłębiu Dąbrowskim, brak danych, dopiero w końcu 1913 r. założyć miał tam organizację PPS Opozycji J. Bielawski (Mikita)⁷². Trudno powiedzieć, czy poprzednia działalność opozycyjna rozleciała się, czy też miała jedynie wstępny charakter. W Piotrkowie zawiązała się działalność opozycyjna w oparciu o grupę młodzieży⁷³.

Kierownictwo PPS Opozycji dążyło do utrzymania ścisłego kontaktu z zaborem rosyjskim. Wielokrotnie wyjeżdżał do Królestwa Kunowski, w 1913 jeździli Mańkowski, Pawińska, Bielawski⁷⁴.

Wraz z założeniem PPS Opozycji przestała ukazywać się „Placówka“, partia wydawać miała pismo o bardziej praktyczno-politycznym charakterze. Nim doszło do wydania pierwszego numeru „Walki“ (październik 1913 r.), ukazało się kilka odezów. Pierwsza z kwietnia 1913 miała zaznaczyć zabór rosyjski i emigrację partyjną z faktem powstania PPS Opozycji i wyjaśnić przyczyny tego kroku⁷⁵. Treść i podanie jako miejsca wydania Warszawy (członkowie Komisji Centralnej przebywali we Lwowie i Krakowie, odezwa drukowana była prawdopodobnie również w Galicji, gdyż brak jakichkolwiek danych o drukarni PPS Opozycji w Królestwie do połowy 1914 r.)⁷⁶, świadczy że odezwa przeznaczona była przede wszystkim dla zaboru rosyjskiego. Było jednak i jednobrzmiące wydanie zagraniczne, przeznaczone zapewne nie tylko dla Galicji, ale i dla zagranicznych ośrodków polskiej emigracji socjalistycznej⁷⁷.

W czerwcu 1913 r. ukazała się odezwa poświęcona sprawie kas chorych⁷⁸. Nowe prawodawstwo w tej dziedzinie, niekorzystne dla robotni-

⁷⁰ Według informacji ustnych ówczesnego działacza w skład Warszawskiego Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS Opozycji wchodził w czerwcu 1913 r. F. Makowski, J. Libkind (Zebrzydowski), Z. Zaremba (Czarny), W. Jasiński. Inaczej w relacji M. Nowickiego, wedle którego Libkind (Kielecki) był przedstawicielem KC PPSO na zabór rosyjski.

⁷¹ Por. W. Michałowska, op. cit., s. 380. Według relacji M. Nowickiego wiosną 1913 r. wraz z B. Dratwą i B. Kuczewskim przebywając w Łodzi nawiązali oni z ramienia Opozycji kontakty z robotnikami, ale musieli opuścić Łódź pozostawiając jedynie zaczątki pracy organizacyjnej.

⁷² Tamże, s. 380. Według innych danych Opozycja działała w Zagłębiu w 1912 r. — por. „Górniki“ z 1 stycznia 1919, nr 1, s. 4.

⁷³ Relacja M. Nowickiego.

⁷⁴ Por. W. Michałowska, loc. cit. J. Krzesiawski, *Włodzimierz Kunowski*, s. 19—20.

⁷⁵ Odezwa Komisji Centralnej PPS Opozycji z kwietnia 1913 r., AZHP, zespół 15, t. VI/1913.

⁷⁶ Zachowany w AZHP egzemplarz odezwy jest odbitką korektorską z poprawkami. Na egzemplarzu pieczęć: Stowarzyszenie Emigrantów-Polaków Zaboru Rosyjskiego Wzajemna Pomoc w Krakowie. Potwierdza to przypuszczenie, iż odezwa drukowana była w Galicji.

⁷⁷ Odezwa Komisji Centralnej PPS Opozycji z kwietnia 1913 r. Wydanie zagraniczne, Biblioteka Jagiellońska, druki ulotne 223077 III. W egzemplarzu tym wprowadzone zostały rękopiśmienne poprawki z wspomnianej uprzednio odbitki korektorskiej.

⁷⁸ Odezwa Komisji Centralnej PPS Opozycji z czerwca 1913 r., AZHP, zespół 15, t. VI/1913. W sprawie kas chorych, „Walka“ II, 1914, nr 2, s. 6.

ków, wywołało dyskusje na temat udziału partii robotniczych w wyborach pełnomocników. Kampania wyborcza, strajk manifestacyjny w listopadzie 1913 stwarzały z akcji tej zagadnienie szczególnie aktualne i istotne.

Kiedy PPS Opozycja kształtowała się organizacyjnie, sprawa kas chorych była już w toku. Według korespondencji z Warszawy Opozycja włączyła się natychmiast, zgodnie ze swoimi możliwościami do akcji (potwierdza to wydanie odezwy) i omówiła sprawę kas chorych w kołach organizacji warszawskiej. Zalecała przy tym wykorzystanie ograniczonych możliwości wynikających z prawodawstwa i aktywny udział w wyborach; uznała też za słuszne wspólne występowanie w tej sprawie w wszystkich partiach socjalistycznych. Stąd choć SDKPiL i PPS Lewica, organizujące strajk manifestacyjny 24 listopada 1913 r. nie zaprosiły jej do współudziału, PPS Opozycja agitowała za strajkiem i brała w nim udział.

Z zaboru rosyjskiego usiłuje PPS Opozycja nawiązać kontakt także z polską młodzieżą socjalistyczną w Petersburgu. Na początku 1913 jeden z polskich studentów-socjalistów, który w lecie 1912 nawiązał będąc w Królestwie kontakt z opozycjonistami, przewozi do Petersburga ich literaturę. Zaznajomienie z nią wywołuje wrażenie w petersburskiej sekcji PPS Frakcji Rewolucyjnej i w organizacji Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej. Sekcja rozwiązuje się podejmując jednak decyzję, by ze względu na oddalenie od kraju i brak dokładnej znajomości spraw nie wstępować do PPS Opozycji. Założony zostaje ideowo grawitujący ku niej Związek Socjalistyczno-Rewolucyjnej Młodzieży Polskiej⁷⁹. Pod wpływem inspiracji zewnętrznych, biegnących prawdopodobnie od wysłanników kierow-

⁷⁹ Zachowały się: odezwa ZSRMP o charakterze deklaracji programowej z września 1913 r. i Komunikat ZSRMP z października 1913 r. — AZHP, zespół 74, t. IV/140. Z charakterystycznych momentów odezwy wymienić można by: wysuwanie konieczności niezawisłości Polski ze względu na to, iż proletariatu polski będzie mógł zdobyć władzę polityczną, uzyskać pełnię swobód — w związku z walką o niepodległość podkreślanie zasług PPS i PPS Frakcji Rewolucyjnej. Jednakże odezwa stwierdza, iż Frakcja „od niejakiego czasu wchodzi na drogę z punktu widzenia klasowego bardzo niebezpieczną, zdradzając tendencję i popełniając czyny wcale nie socjalistyczne. Zaniedbując mianowicie w zaborze rosyjskim ruch robotniczy, punkt ciężkości swej pracy przeniosła za kordon i jednocześnie poświęciła wszystkie swe siły gorliwym przygotowaniom do przyszłego powstania zbrojnego, przede wszystkim zdobywaniu wiedzy i techniki wojskowej — akcji, która tylko jako pomocnicza w walce proletariatu o wolność uwzględnioną być może. Równoległe z tym zwrotem «taktycznym» daje się zauważyć wyraźne zmiany w kierunku ideowym Frakcji; zaznaczanie swego wybitnie narodowego stanowiska z coraz to częściej i śmielej powtarzanym, choć mgłą rewolucyjną osłoniętym hasłem «jedności narodowej», wyrzeczenie się całkowite postulatów terroru politycznego“. Odezwa potępia udział w KTSSN jako sojusz z reakcyjnymi pod względem społecznym warstwami burżuazyjnymi, a szczególnie udział Frakcji we wręczaniu memoriału Konferencji w Londynie — gdyż socjaliści mogą zanosić prośby tylko do ludów. „Cała ta błędna i szkodliwa taktyka Frakcji spotkała się z krytyką i oporem w jej własnym łonie, powstała tzw. «Opozycja» PPS — organizacja o kierunku ideowym bardzo nam bliskim, która jednakże wykazując brak energii i niezdecydowanie, dotychczas prawie wcale działalności swej na zewnątrz nie przejawiała“. Odezwa stwierdza, iż obecnie PPS faktycznie nie istnieje, dlatego autorzy wyodrębniają się organizacyjnie, szerząc poglądy samodzielnie, „nie zawierając też bliższej łączności organizacyjnej z «Opozycją», jakkolwiek ideowo najzupełniej się z nią solidaryzujemy“. Wyzwolenie narodu polskiego nastąpić ma według odezwy przez rewolucję ludową w sojuszu z klasami pracującymi wszystkich narodów gniebionych przez despotyzm caratu.

Komunikat z października 1913 r. potwierdza zasadnicze momenty odezwy (choć w złagodzonej formie) i wysuwa postulat odbudowy działalności socjalistycznej.

nictwa Frakcji Rewolucyjnej, Związek przekształca się na początku 1914 r. w luźniejszą organizację — Związek Młodzieży Socjalistycznej⁸⁰.

Również w Kijowie powstał zamiast sekcji PPS klub PPS jako niezależny od partii z tym, że członkowie jego mogą pracować dla partii. W styczniu 1914 Sulkiwicz informuje na X Radzie Partyjnej, że grupa ta uznawała kierownictwo PPS Frakcji Rewolucyjnej⁸¹.

W październiku 1913 r. wyszedł pierwszy numer pisma „Walka“. Jako miejsce wydania podana jest Warszawa, choć redaguje je przebywający we Lwowie Perl⁸². „Walka“ drukowana była w Galicji i stamtąd przetrzucana do Królestwa⁸³. Według korespondencji w nr 2 pierwszy numer dotarł do robotników w Warszawie, Ostrowcu i Ząbkowicach⁸⁴.

W grudniu 1913 r. w Krakowie odbyła się II Konferencja Krajowa PPS Opozycji. O przebiegu jej niewiele jest danych — miała między innymi zaznaczyć się opozycja w stosunku do zbyt łagodnej krytyki przez Perla polityki kierownictwa PPS Frakcji Rewolucyjnej. Stanowisko takie reprezentować mieli niektórzy młodszy działacze, a w szczególności Zaremba⁸⁵.

Na konferencji poza Komisją Centralną i gośćmi reprezentowanych było siedem okręgów. Po sprawozdaniu KC i okręgów wywiązała się dyskusja o pracy organizacyjnej. Ogólnie przyjęte zostało zdanie, by nie rozwijać organizacji masowej, a tworzyć organizację ścisłą lecz w stałym kontakcie z ruchem masowym⁸⁶. Niewątpliwie stanowisko takie uzasadnione było zarówno konspiracyjną formą działalności PPS Opozycji, jak i możliwościami rozwoju ilościowego. Konferencja postulowała zwiększenie liczby funkcjonariuszy, którzy winni jednak w miarę możliwości jak dotychczas utrzymywać się z własnej pracy zarobkowej⁸⁷.

Poza sprawozdaniami na konferencji omawiano sprawy: związków zawodowych, kas chorych, pracy wśród młodzieży, pracy na wsi, działalności bojowo-wojskowej, wydawnictw, techniki krajowej, podziału okręgów i podziału pracy, finansów oraz krajowej ustawy organizacyjnej. Nie do wszystkich punktów porządku dziennego zachowały się przyjęte rezolucje; „Walka“ zamieściła tylko część, reszta ze względów konspiracyjnych miała być podana drogą organizacyjną.

Uchwała w sprawie kształcenia bojowo-wojskowego zabrania należenia w zaborze rosyjskim do związków strzeleckich, natomiast zaleca w miarę możliwości szkolenie wewnątrz organizacji partyjnej⁸⁸. Uchwała w sprawie związków zawodowych uznając ich dodatnią rolę wychowawczą i ekonomiczną, mimo wszelkich ograniczeń spowodowanych represjami policyjny-

⁸⁰ Według relacji ustnych jednego z ówczesnych działaczy. Działalność Opozycji w Petersburgu potwierdzona jest w Protokole X Rady Partyjnej, AZHP, APPS, t. 8.

⁸¹ Protokół X Rady Partyjnej AZHP, APPS, t. 8.

⁸² J. Krzesławski, *Garść wspomnień o tow. Perlu*, s. 118—119.

⁸³ Por. W. Michałowska, op. cit., s. 380.

⁸⁴ *Korespondencje*, „Walka“ II, 1914, nr 2, s. 6—8.

⁸⁵ J. Krzesławski, *Garść wspomnień o tow. Perlu*, s. 118—119.

⁸⁶ *Konferencja krajowa*, „Walka“ II, 1914, nr 2, s. 5—6.

⁸⁷ Sytuacja finansowa PPS Opozycji była niewątpliwie ciężka. Wskazuje na to podjęcie na II Konferencji uchwały o powoływaniu w okręgach specjalnych komisji finansowych dla wyszukiwania źródeł dochodów. Również i PPS Opozycję wspierał finansowo W. Kunowski — por. J. Krzesławski, *Włodzimierz Kunowski*, s. 19—20.

⁸⁸ Według informacji ustnych ówczesnego działacza miała być również przyjęta uchwała zezwalająca na stosowanie terrorku.

mi, zezwala na pracę członków w związkach i zgodnie ze wskazówkami organizacji partyjnej. Uchwała w sprawie kas chorych wzywa do energicznej walki o ogólnorobotnicze miejskie kasy chorych, ze względu na ich korzystniejszy dla klasy robotniczej charakter aniżeli fabrycznych kas chorych.

Konferencja uchwaliła również krajową ustawę organizacyjną. Brak danych co do charakteru ustawy. „Walka“ podaje, że wszystkie uchwały Konferencji stały się prawomocne, gdyż zostały zatwierdzone przez Komisję Centralną. Oznaczałoby to, że choć Komisja Centralna wybrana została przez I Konferencję Krajową, to jednak posiadała w stosunku do II Konferencji nadrzędne uprawnienia.

Początek 1914 r., do fali aresztowań w II kwartale 1914 r., która poważnie dotknęła PPS Opozycję, był okresem największego rozwoju jej działalności. W Warszawie organizacja podzielona była nawet na dzielnice⁸⁹, trudno jednak ocenić jej siłę liczebną.

Organizacja w Zagłębiu Dąbrowskim, według jednostronnych informacji (współczesnych lub późniejszych) z kół Frakcji Rewolucyjnej, rozwijać się miała słabo, w każdym jednak wypadku działała⁹⁰. Stosunkowo silna organizacja istnieć miała w Piotrkowie⁹¹.

Nr 2 „Walki“ kwitował odbiór pieniędzy za podatek partyjny i bibułę z Warszawy, Pruszkowa, Lublina i Zagłębia oraz zamieścił szereg korespondencji (bardzo konkretnych, a więc wskazujących na niewątpliwe kontakty) z Warszawy, Żyrardowa, Ostrowca i Zagłębia Dąbrowskiego (Sosnowiec, Zawiercie, Ząbkowice)⁹². W nr 3 znajdują się korespondencje z Lublina i Zagłębia Dąbrowskiego (Ząbkowice, Sosnowiec, Będzin)⁹³.

Warto porównawczo zobrazować zakres wpływów PPS Frakcji Rewolucyjnej. Według sprawozdania na IX Radzie Partyjnej Frakcja w październiku 1913 r. posiadała organizacje w Warszawie i Zagłębiu, konkretne kontakty w Lublinie, Włocławku i Częstochowie, „możliwości pracy“ w Kaliszu, Kielcach i gubernii kieleckiej oraz wśród nauczycieli wiejskich⁹⁴.

Na XII Radzie (lipiec 1914 r.) Jaworowski stwierdził, że praca Frakcji obejmuje Łódź, Radom, Warszawę, Częstochowę, Lublin, Włocławek, Ka-

⁸⁹ Por. „Robotnik“ 15 października 1922, nr 282, s. 2. Potwierdzają to relacje ustne.

⁹⁰ Por. Protokół X Rady Partyjnej. Według sprawozdania Kuczyńskiego usiłował tam działać Kunowski, który zrazić miał do siebie robotników gwałtownymi atakami na działalność typu wojskowego oraz przeciw antysemityzmowi. Kunowski miał osiągnąć jednak także pewne sukcesy, przynajmniej przejściowe. S. A. Radek podając o działalności kierowniczej w organizacji PPS Opozycji Zagłębia Dąbrowskiego J. Bielawskiego (Mikity) również ocenia działalność tej organizacji jako słabą. *Rewolucja w Zagłębiu Dąbrowskim 1894—1905—1914*, Sosnowiec 1929, s. 141. Jednakże według uzyskanej relacji jednego z działaczy w Opozycji oceniano rozwój Opozycji w Zagłębiu pozytywnie. Po wybuchu wojny w 1914 r. Bielawski przyprowadzić miał do Kielc liczny oddział składający się z członków Opozycji — do dyspozycji Piłsudskiego. W każdym wypadku organizacja Zagłębiowska Opozycji podzielona była nawet na dzielnice (m. in. Ząbkowice) — por. „Górnik“ 1 stycznia 1919, nr 1, s. 4.

⁹¹ Źródła drukowane wspominają o niej dopiero w związku z wybuchem wojny, opieram się tu jednak na relacji M. Nowickiego. M. in. w Piotrkowie działali Z. Zaremba, T. Żarski, M. Nowicki i B. Dratwa związani także z Warszawą i Łodzią.

⁹² *Korespondencje, Pokwitowania*, „Walka“ II, 1915, nr 2, s. 6—8.

⁹³ *Korespondencje*, „Walka“ IV, 1914, nr 3 s. 8.

⁹⁴ Protokół IX Rady Partyjnej AZHP, APPS, t. 8.

lisz i Zagłębie⁹⁵. Było to jednak już w okresie poważnego załamania się działalności Opozycji.

Biorąc pod uwagę niewątpliwą działalność Opozycji w Warszawie, Zagłębiu Dąbrowskim i Piotrkowie, bardzo prawdopodobną (ze względu na poprzedni okres) w Częstochowie oraz licząc się z możliwością istnienia organizacji PPS Opozycji w Lublinie i Pruszkowie, skąd zarejestrowano wpływy za podatek partyjny i bibułę, spodziewać się można, że pod względem liczby ośrodków w okresie swego największego rozwoju PPS Opozycja dorównała w zaborze rosyjskim Frakcji (szczególnie jeżeli zważyć wspomnianą już problematyczność pracy Frakcji w niektórych ośrodkach — np. w Łodzi). Sprawozdanie z II Konferencji PPS Opozycji wspomina o przedstawicielach siedmiu okręgów.

Oczywiście nie przesadza to rozmiarów pracy organizacyjnej w poszczególnych ośrodkach. Były one dość szczupłe. Ale także PPS Frakcja Rewolucyjna zarówno na IX, jak i X Radzie Partyjnej minorowo ocenia rozmiary swej działalności organizacyjnej w zaborze rosyjskim⁹⁶. Wydaje się, że na początku 1914 r. trudno mówić o przewadze organizacyjnej PPS Frakcji w zaborze rosyjskim; przeciwnie, sądzić można, że górowała PPS Opozycja.

Jak wyglądała sytuacja w Petersburgu i Kijowie, podałem już wyżej. Oddziaływanie opozycji w Petersburgu potwierdza pokwitowanie (i to w dość wysokiej sumie — 20 rubli) sumy nadesłanej przez sympatyków⁹⁷. Na Ukrainie posiadała pewne wpływy Frakcja, w zasadzie jednak wśród młodzieży i w powiązaniu z działalnością wojskową⁹⁸. „Walka“ kwituje również pieniądze nadesłane przez sympatyków z Litwy⁹⁹.

Najtrudniej byłoby porównywać zakres oddziaływania obu ugrupowań w Galicji. Trzeba najpierw ustalić kryterium, co można zaliczyć do wpływów Frakcji, a co znajduje się już poza jej zasięgiem, choć działalność związków strzeleckich wiąże się z osobami jej przywódców. Wiadomości z poprzedniego okresu wskazywałyby, że wpływy PPS Opozycji wśród emigrantów powinny być duże. I tu znowu „Walka“ kwituje sporą ilość wpłat znacznej nieraz wysokości (najwięcej Borysław, ale także inne miejscowości)¹⁰⁰.

Kontakty w ośrodkach zagranicznych (akademickich) również nie są łatwe do określenia. I tam działalność Frakcji posiadała przede wszystkim charakter wojskowy, a nie partyjny. Opozycja zarówno według sprawozdań na radach partyjnych Frakcji, jak i na podstawie pokwitowań „Walki“ oddziaływała głównie w Genewie i Paryżu¹⁰¹.

Na początku 1914 (lub w końcu 1913) Frakcja usiłowała nawiązać przez Jaworowskiego rozmowy z Perlem¹⁰². Perl odmówił prowadzenia rozmów

⁹⁵ E. A j n e n k i e l twierdzi jednak, iż po „wyspie“ z roku 1911 następuje przerwa w pracy łódzkiej PPS aż do roku 1914 — por. E. A j n e n k i e l, *Łódź — pochodnia socjalizmu, Księga Jubileuszowa Polskiej Partii Socjalistycznej*, s. 310.

⁹⁶ Protokoły IX i X Rady Partyjnej.

⁹⁷ *Pokwitowania*, „Walka“ II, 1914, nr 2, s. 8.

⁹⁸ Protokół IX Rady Partyjnej.

⁹⁹ *Pokwitowania*, „Walka“ II, 1914, nr 2, s. 8; *Pokwitowania*, „Walka“ IV, 1914, nr 3, s. 8.

¹⁰⁰ *Pokwitowania*, „Walka“ II, 1914, nr 2, s. 8; *Pokwitowania*, „Walka“ IV, 1914, nr 3, s. 8.

¹⁰¹ Protokół X Rady Partyjnej; *Pokwitowania*, „Walka“ IV, 1914, nr 3, s. 8.

¹⁰² Protokół X Rady Partyjnej.

nieoficjalnych proponując pertraktacje oficjalnych delegatów. Według Jaworowskiego Opozycja zajęła negatywne stanowisko w stosunku do KTSSN oraz ZWC, ale gotowa była je tolerować. Żądała jednak zjazdu.

Na X Radzie Partyjnej Frakcji rysowały się w sprawie rozmów z PPS Opozycją dwa stanowiska. Piłsudski, Wasilewski, Jodko, Sławek sądzili, że Opozycja skazana jest na upadek i przeciwni byli ustępstwowi, Jaworowski i Sulkiwicz uważali, że Opozycji nie należy lekceważyć; nie reprezentując takich środków jak Frakcja, ma ona jednak pewne siły i wpływy, godzące w najboleśniejże dla Frakcji miejsca: inteligencję, młodzież i technikę. Byli oni za pertraktacjami i obawiali się, że jest to ostatnia nadzieja połączenia. Rada przegłosowała jednak wniosek Piłsudskiego o wystosowanie do Opozycji apelu, by wróciła do Frakcji; wniosek Jaworowskiego o wyznaczenie oficjalnej delegacji przepadł.

Fala aresztowań w organizacji krajowej Opozycji w II kwartale 1914 r. poważnie zmieniła sytuację. Wśród aresztowanych znalazł się delegat Komisji Centralnej na zaborze rosyjski J. Libkind i prawie całe kierownictwo warszawskiej organizacji — F. Makowski, W. Jasiński¹⁰³, Z. Zaremba i T. Żarski po kilkutygodniowym areszcie wyjechali do Piotrkowa¹⁰⁴. W Warszawie po aresztowaniach pracowali M. Baumgart (Fryk), J. Gromadzki, Z. Straszewski¹⁰⁵.

Od fali aresztowań nie ukazało się już żadne wydawnictwo PPS Opozycji¹⁰⁶. Organizacja została silnie osłabiona w przeddzień wojny. W tym samym czasie wzrosła organizacja Frakcji. Nastrój wojenny niewątpliwie grupował wokół Frakcji wszystkie elementy skłonne do podjęcia walki z Rosją z chwilą wybuchu wojny.

Jednocześnie w Galicji toczą się rozmowy Frakcji z Opozycją. Biorą w nich udział z ramienia Frakcji Piłsudski i Jaworowski, ze strony Opozycji Perl i Kunowski¹⁰⁷. Dyskusja toczy się wokół sprawy KTSSN i zakładania związków wojskowych w zaborze rosyjskim, przy czym, według relacji Piłsudskiego na Radzie Partyjnej, Opozycja nie formułuje wyraźnego stanowiska, żąda natomiast zmiany ustawy partyjnej.

W tej sytuacji zastała PPS Opozycję I wojna światowa. Kierownictwo Opozycji rozrzucone było po różnych miastach Galicji¹⁰⁸. 3 sierpnia nastąpiło porozumienie Perla, Kunowskiego i Cynarskiego. Wszyscy trzej uważali, że w obliczu wojny należy Piłsudskiego uznać za kierownika polskiej siły zbrojnej i zaprzestać opozycji. Perl uważał jednak, że należy utrzymać na

¹⁰³ J. Krzesiawski, *Zjednoczenie PPS*, s. 2.

¹⁰⁴ Z. Zaremba, *Dwie ulotki. Z pierwszych dni wojny. (Wspomnienie)*, *Z dziejów pracy socjalistycznej*, s. 53—55; Według relacji M. Nowickiego początek aresztowaniom dało zauważenie przez szpicla w kwietniu 1914 r. Libkinda, który przyjechał z transportem bibuły. Libkind został aresztowany. Następnie w maju na skutek prowokacji nastąpiły dalsze aresztowania: uwięzieni zostali F. Makowski (Muszzyński, Piotr), Sobierajski, bracia Sieczkowscy, Jasiński (Wiktor, Blondyn), Fidziński, K. Siojewski oraz niezwiązany z PPS Opozycją Urbanek. W połowie czerwca aresztowana została grupa młodzieży — Zaremba, Żarski, M. Nowicki. Sprawa Nowickiego została włączona do śledztwa w sprawie PPS Opozycji, Zaremba i Żarski zostali po kilku tygodniach wypuszczeni. Później nastąpiły dalsze aresztowania. Po wybuchu wojny aresztowani zostali przewiezieni do rdzennej Rosji. Proces jednak ostatecznie się nie odbył, a więźniowie zostali w marcu 1917 uwolnieni.

¹⁰⁵ Według relacji ustnej jednego z ówczesnych działaczy.

¹⁰⁶ Ostatnia była odezwa pierwszomajowa — AZHP, zespół 15, t. VI — 1914 — II.

¹⁰⁷ Protokół XII (XIII) Rady Partyjnej, AZHP, APPS, t. 8.

¹⁰⁸ J. Krzesiawski, *Zjednoczenie PPS*, s. 2.

razie organizację PPS Opozycji, zaczekać na rozwój wypadków i porozumieć się z zaborem rosyjskim. Kunowski i Cynarski byli za natychmiastową likwidacją PPS Opozycji i Perl podporządkował się. Komisja Centralna PPS Opozycji wystosowała do CKR PPS Frakcji Rewolucyjnej list zawiadomieniem o rozwiązaniu swej organizacji i wstąpieniu do Frakcji¹⁰⁹. CKR w odpowiedzi wyrażał zadowolenie z tego kroku¹¹⁰. Działacze PPS Opozycji włączyli się do akcji legionowej, były jednak przejawy i innego stanowiska¹¹¹.

W Zagłębiu Dąbrowskim zajęтым od razu przez wojska państw centralnych organizacja PPS Opozycji zlikwidowała się (wstępując zresztą podobnie jak Frakcja do Legionów)¹¹². Natomiast na terenach pozostających jeszcze pod władzą rosyjską wybuch wojny ożywił działalność PPS Opozycji. Na wiadomość o mobilizacji działacze jej w Piotrkowie (Dratwa, Karys, Zaremba, Żarski) wydają odezwę antymobilizacyjną, obliczoną głównie na chłopów¹¹³. Zaremba wyjechał do Warszawy i w porozumieniu z Z. Straszewskim odnowił stare kontakty partyjne oraz przystąpił do wydania odezwy partyjnej. Ukazała się ona 16 sierpnia 1914 w nakładzie 200—300 egzemplarzy pod tytułem „Głos PPS“¹¹⁴. We wspomnieniu swym wydanym w roku 1919, a poświęconym temu okresowi Zaremba podkreślił jednolitość PPS wobec stanowiska wojny. Przytaczane jednak przez niego cytaty mogłyby świadczyć, że odezwa, skierowana przeciw nastrojom filorosyjskim, akcentowała jednocześnie sprzeczność interesów ze wszystkimi rządami zaborczymi. Trudno jednak wyciągać pełniejsze wnioski nie dysponując tekstem odezwy¹¹⁵.

Wiadomość o połączeniu się w Galicji Opozycji z Frakcją przywiózł do Warszawy w październiku 1914 r. W. Kunowski¹¹⁶. Wraz z nim przyjechał również kierownik organizacji Opozycji w Zagłębiu Dąbrowskim Bielawski („Mikita“) oraz działacz Opozycji z Borysławia J. Kobiąłko. Zwołano warszawską konferencję okręgową PPS Opozycji. Nastroje miały być przeciw połączeniu, szale przeważało gorące przemówienie za połączeniem cieszącego się dużym autorytetem Bielawskiego¹¹⁷. Pod datą 17 listopada ukazała się odezwa WKR PPS, zawiadamiająca o rozwiązaniu się warszawskiej organizacji Opozycji i utworzeniu połączonej organizacji z jednolitym Warszawskim Komitetem Robotniczym¹¹⁸.

¹⁰⁹ List Komisji Centralnej PPS Opozycji do CKR PPS z 3 sierpnia 1914 r., AZHP, zespół 15, t. VI.

¹¹⁰ List CKR do Komisji Centralnej PSS Opozycji b. d., tamże.

¹¹¹ Jeden z czołowych działaczy, M. Mańkowski, był przeciwnikiem wstąpienia do Legionów. J. K r z e [s ł a w s k i], *Mieczysław Mańkowski (1862—1922)*, KRR 1936, nr 2, KZDR, s. 72—73.

¹¹² Według relacji ustnej ówczesnego działacza.

¹¹³ Z. Z a r e m b a, *Dwie ulotki*, s. 53—55.

¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ Według relacji M. N o w i c k i e g o, Zaremba był przeciwnikiem akcji legionowej. Nowicki sądzi, że stanowisko Zaremby do wszystkich zaborców było wrogie. Również inna relacja stwierdziła negatywny stosunek Zaremby do działalności legionowej — to miało być powodem odsunięcia się Zaremby od pracy i wyjazdu w głąb państwa rosyjskiego.

¹¹⁶ J. K r z [e s ł a w s k i], *Włodzimierz Kunowski, Życiorys W. Kunowskiego* AZHP, APPS, t. 196.

¹¹⁷ Według relacji ustnej ówczesnego działacza.

¹¹⁸ Odezwa Warszawskiego Komitetu Robotniczego PPS z 17 listopada 1914, AZHP, zespół 15, t. IV — 3.

Tak zakończyła się działalność organizacyjna PPS Opozycji. Materiały źródłowe pozwalające analizować ideologię i koncepcję polityczną Opozycji z natury rzeczy są jeszcze uboższe niż dotyczące jej organizacji. Wszystkie wydawnictwa Opozycji redagowane były prawdopodobnie przez Perla i jego stanowisko zaznacza się w nich w pierwszym rzędzie. Wydaje się, że było ono też w istocie rzeczy decydujące. Jako miernik służyć tu mogą zgodne w pełni ze stanowiskiem reprezentowanym w wydawnictwach uchwały kolejnych dwu konferencji.

Podstawowym zagadnieniem koncepcji ideowo-politycznej opozycji jest ocena celów walki polskiej klasy robotniczej. Stanowisko zajmowane tu jest mniej więcej jednolite: bezpośrednim celem walki jest niepodległa, demokratyczna Polska. Dopiero w warunkach istnienia własnego, niepodległego państwa demokratycznego możliwe będzie podjęcie walki o socjalizm.

Perl uznaje istnienie w Rosji „potencjalnej rewolucji”¹¹⁹. Uważa jednak, że rewolucja ta z natury rzeczy rozpętać musi siły odśrodkowe w walce o własną państwowość demokratyczną. W innym artykule, drukowanym półtora roku później i nie podpisanym, ale sądząc ze stylu również pióra Perla, wysunięta zostaje teza: „Nie można liczyć na to, iżby drogą jakiegoś spokojnego rozwoju dało się w Rosji osiągnąć zmianę ustroju politycznego. Ale jeszcze mniej można liczyć na to, że od Dumy czy nawet konstytucyjnej Rosji otrzymamy zaspokojenie naszych potrzeb i praw narodowych. Przeciwnie, nacjonalizm rosyjski będzie się coraz wzmacniał, a nacisk nacjonalistyczny, ciążący nad krajem naszym, wcale nie zlagodnieje”¹²⁰.

Podobnie Libkind, pisząc o rewolucji 1905 r. stwierdza, że dopiero zwycięstwo rewolucji ujawniłoby z całą siłą hasło niepodległości Polski. „Wtedy bowiem właśnie z całą siłą ujawniłyby się wszystkie sprzeczności interesów ekonomicznych i kulturalno-narodowych pomiędzy Polską i innymi krajami podbitymi a Rosją — wtedy jaskrawo zaznaczyłaby się niemożliwość tego, by Polska zносиła najazd — demokratyczny”¹²¹.

Niewątpliwie za sformułowanymi tu poglądami kryją się dwie tezy, zgodne z tradycyjnym socjaldemokratycznym sposobem myślenia. Wedle pierwszej rewolucja w Rosji może mieć jedynie charakter demokratyczny, tzn. burżuazyjny, doprowadzić do zmiany ustroju politycznego, nie będzie jednak rewolucją typu proletariackiego w sensie konsekwencji społeczno-politycznych. Wedle drugiej tezy realizacja demokratycznych (w tym narodowych, niepodległościowych) postulatów jest niezbędnym etapem na drodze walki o przeobrażenia socjalistyczne.

Nie odrzucają więc opozycjoniści możliwości wybuchu rewolucji w Rosji — jak Frakcja — choć za błąd uważają stanowisko przesądzające jej wybuch. Ale i na wypadek rewolucji uznają za zadanie bezpośrednio walkę o niepodległe, demokratyczne państwo¹²². „W imię swoich interesów klasowych, w imię swego wyzwolenia społecznego, proletariat dążyć musi do niepodległej republiki demokratycznej”¹²³.

¹¹⁹ Res, *PPS a program niepodległościowy*, „Placówka” VII—VIII, 1912, nr 3—4, s. 103—109.

¹²⁰ *Obecna polityka caratu*, „Walka” II, 1914, nr 2, s. 2.

¹²¹ W. Kielecki, *Falszywe drogi*, „Placówka” VII—VIII, 1912, nr 3—4, s. 119.

¹²² Takie stanowisko reprezentuje np. J. S a w i c z [C y n a r s k i], *Czyśmy skorzy-stali z lekcji dziejowej*, „Placówka” IX—X, 1912, nr 5—6, s. 170—173.

¹²³ Odezwa Komisji Centralnej PPS Opozycji z kwietnia 1913 r.

Rozbieżności między Frakcją i Opozycją rzutują i na stosunek do rosyjskiego ruchu rewolucyjnego. Dla Frakcji ruch ten pozostaje poza rachunkiem, skoro stawia ona jedynie na wojnę. Liczy się z nim jedynie w kontekście walki z SDKPiL i PPS Lewicą. Dla Opozycji ruch ten jest zewnętrznym czynnikiem politycznym — przeciwstawia się ona koordynacji dążeń, koncepcji SDKPiL i PPS Lewicy, zarazem jednak obserwuje ten ruch z uwagą, śledzi możliwości wybuchu rewolucji¹²⁴.

O ile stosunek do możliwości rewolucji dzieli Opozycję od Frakcji, to sposób rozumienia rewolucji rosyjskiej, sprowadzanie jej znaczenia wyłącznie do roli czynnika zewnętrznego ułatwiającego walkę o niepodległość Polski silniejszą znacznie granicą dzieli Opozycję od SDKPiL i PPS Lewicy¹²⁵.

Mamy więc jedną możliwą perspektywę — rewolucję w Rosji. Drugą — jest wybuch wojny. Opozycja wypowiada się przeciw jednostronnemu liczeniu jedynie na wybuch wojny¹²⁶. Zagadnienie możliwości wojny i stosunku do niej znajduje się jednak stale na łamach wydawnictw opozycyjnych.

Zasadniczo ustosunkować się do wojny próbuje Perl¹²⁷. „Można by powiedzieć, że wojna, jako sprawa burżuazyjna, jako zatarg dwóch państw burżuazyjnych, nic nas nie obchodzi. Przy takiej taktyce należałoby zaprotestować przeciwko wojnie, oświadczyć, że rewolucja socjalna usunie przyczyny wojen — i zejść z widowni, czekając, rychło li wojna się skończy i można będzie wziąć się do zwykłej pracy socjalistycznej“. Takiemu stanowisku Perl zarzuca kwietyzm, pełną bierność.

„Rozumie się, że partia socjalistyczna jest przeciwniczką wojny jako sposobu rozstrzygania zatargów międzypaństwowych“. Jest to jednak zdaniem Perla stanowisko, które nie daje jeszcze konkretnych wskazań, jak zachowywać się w określonej sytuacji politycznej. Perl wyróżnia partie „we wszystkich krajach, gdzie socjalizm korzysta z normalnych warunków rozwoju, gdzie nie potrzebuje liczyć na katastrofy zewnętrzne, które by ułatwiły mu jego walkę“. W tych krajach, w państwach zachodnioeuropejskich proletariats winien być wrogiem wojny, „jego żywiołem naturalnym jest polityka pokojowa, która najbardziej sprzyja jego rozwojowi i tworzy atmosferę najkorzystniejszą dla jego walki klasowej“. Wojny w tych krajach toczyć się mogą o interesy kolonialne, proletariatsowi przynoszą nędzę i zmuszają do daniny krwi. Jednocześnie wojna usuwa z pola widzenia sprawy wewnętrzne, a potęguje sprawę przeciwdziałania wojnie, agitacja pokojowa, tak ważną obecnie rolę odgrywa w socjaliźmie międzynarodowym. Wojnę odczuwa się po prostu jako katastrofę, która ogromną szkodę przynosi klasie robotniczej i zawichrza normalny rozwój międzynarodowej walki socjalistycznej“.

Perl uważa jednak, że zasady te nie stosują się do państwa rosyjskiego. „To, co się tyczy polityki socjalistycznej prowadzonej w normalnych wa-

¹²⁴ J. Sawicz, op. cit., s. 170—173; *Demonstracja leńska*, „Placówka“ IX—X, 1912, nr 5—6, s. 201—202.

¹²⁵ Ani SDKPiL ani PPS Lewica nie zajmowały się oceną Opozycji. Wypływało to prawdopodobnie z lekceważenia tak różnic ideowych między Frakcją i Opozycją jak oddziaływania praktycznego Opozycji.

¹²⁶ J. Sawicz, op. cit., s. 170.

¹²⁷ R e s, *Wojna*, „Placówka“ XI, 1912, nr 7, s. 205—211.

runkach, nie może mieć zastosowania w warunkach państwa rosyjskiego. Pograżeni w najgłębszej niewoli, w więzach najczarniejszej reakcji — czyż nie musimy z zadowoleniem witać wypadków, które osłabiają naszego wroga, a nam pozwalają rozwinąć sztandar czynnej walki? Tyczy się to wszystkich ludów z wszechrosyjskiego więzienia, ale najbardziej tyczy się nas — socjalistów polskich, którzy nie widzimy możliwości, aby lud nasz na gruncie państwowości rosyjskiej mógł rozwinąć swe siły“. Zdaniem Perla każde osłabienie państwa rosyjskiego jest dla polskiej walki niepodległościowej korzystne.

Artykuł Perla wymagał dość obszernego zreferowania, gdyż stanowi on najpoważniejszą próbę oceny roli wojny dla ruchu socjalistycznego. Charakterystyczna jest tu przede wszystkim koncepcja rozpatrywania wojny z punktu widzenia poszczególnych partii socjalistycznych, bez próby sformułowania jednolitego, międzynarodowego stanowiska socjalistycznego. Tak więc jedne partie mają być zainteresowane w pokoju, inne w wojnie. Że zaś wojna musi mieć charakter powszechny (nie jest zrozumienie tego nigdzie sformułowane *expressis verbis*, ale niewątpliwie przewija się w artykule), więc interesy różnych partii są sprzeczne.

Tej koncepcji towarzyszy druga. Wojna wszędzie jest niekorzystna dla proletariatu — z wyjątkiem Rosji. Wszędzie indziej więcej nadziei rokuje rozwój pokojowy, ale osłabienie caratu korzystne jest w każdej formie. Mamy w zmodernizowanej formie (bo dotyczącej tylko sytuacji wewnętrznej) kontynuację tezy o jakościowo odmiennej roli Rosji. Podkreślony jest zresztą jedynie moment narodowościowy. Osłabienie Rosji daje możliwość działania ruchom odśrodkowym. W tym artykule nie stawia Perl pytania, czy ruch odśrodkowy, separatystyczny, w warunkach wojny między mocarstwami prowadzić może rzeczywiście do niepodległości. W innym artykule Cynarski przeciwstawiając się liczeniu jedynie na wojnę wspomina groźną sytuację lat 1908—1909: „Że cały nasz ogół pragnął wyzvolenia się spod zaboru rosyjskiego nawet, gdyby mu wypadło poddaństwo rosyjskie na austriackie, a bodajże i pruskie zmienić, że rozumiał, iż w walce o niepodległość Polski całym naszym frontem winniśmy być zwrócenii przeciw Rosji, to również było rzeczą jasną“¹²⁸.

Oczywiście zmodernizowanie koncepcji o szczególnej roli Rosji i caratu jest niekonsekwentne. Rozwijając myśl logicznie można bowiem dojść do wniosku, że ewentualne zwycięstwo Rosji grozić może zgubnymi następstwami dla Niemiec i Austrii (i takie wnioski wyciągali przywódcy socjal-demokracji austriackiej i niemieckiej). Jest to więc w istocie rzeczy argumentacja dla prowojennej polityki po stronie mocarstw centralnych, przeciwko „Rosji, żandarmowi Europy“. Brak przy tym logicznego uzasadnienia nadziei na niepodległość Polski. Socjaliści krajów zachodnich mogą przecież, jak pisze Perl, najwyżej zaprotestować „i zejść z widowni czekając, rychło li wojna się skończy i można będzie wziąć się do zwykłej pracy socjalistycznej“. Nie jest więc przewidywana żadna możliwość rewolucyjnego wyjścia z wojny. Jeśli tak, to przewidywany ruch odśrodkowy znaleźć się ma wobec zwycięskich Niemiec i Austro-Węgier. A więc walka o niepodległość, czy o pierwszy etap drogi do niepodległości — jakim zdaniem PPS Opozycji może być usunięcie zaboru rosyjskiego? Ostatecznie

¹²⁸ J. Sawicz, op. cit., s. 170.

wydaje się, że i stanowisko PPS Opozycji sprowadzić można na płaszczyznę orientacji na mocarstwa centralne.

Jeżeli więc prowadzić linię podziału w międzynarodowym ruchu robotniczym między nurtem rewolucyjnym, antywojennym i nurtem prowojennym (przy czym na marginesie pozostanie jeszcze mniejsza lub większa grupa pacyfistyczno-antywojenna, tak trafnie scharakteryzowana przez Perla), to PPS Opozycja znajdzie się ostatecznie na prowojennym, prawym skrzydle ruchu robotniczego, tak międzynarodowego, jak i polskiego.

Podjmując próbę ustalenia granicy, dzielącej w sprawie wojny SDKPiL i PPS Lewicę od PPS Opozycji, trzeba jednakże ustalić i różnice stanowisk Frakcji i Opozycji.

PPS Frakcja nastawiając się jedynie na wojnę uważała za podstawowe zadanie kształcenia kadr wojskowych dla przyszłej walki z caratem. Ograniczenie się do działalności paramilitarnej wiązało się z porzuceniem niemal zupełnym działalności bieżąco-politycznej i ekonomicznej wśród klasy robotniczej. Frakcja opiera się na elemencie najbardziej jako kadra wojskowa przydatnym — na młodzieży inteligentkiej studiującej w Galicji, bądź pochodzącej z Królestwa, bądź miejscowej. Następuje pełne rozerwanie związku Frakcji z klasą robotniczą. Przygotowania do wojny skłaniają do koordynacji działalności z wszystkimi siłami o podobnej koncepcji politycznej, niezależnie od ich natury społecznej.

Opozycja traktuje wojnę jedynie jako możliwość. Tkwi za tą odmienną postawą różnica myśli społeczno-politycznej, ale z kolei stosunek do wojny określa politykę Opozycji. Możliwy jest również wybuch rewolucji — a więc starcie sił społecznych. W takiej sytuacji nie będzie decydował jedynie stosunek do orientacji. „Bo i o tej nauce ostatniej rewolucji zdają się zapominać niektórzy, że proletariat jest jedyną klasą społeczną, na której rewolucyjność liczyć można. Wykazał to niezbitcie rok 1905. Wszystkie nieproletariackie klasy widziały niebezpieczeństwo w żądaniach, jakie stawiała klasa robotnicza występując do boju i w niej widziały one bardziej groźnego wroga od carskiego rządu“¹²⁹. Toteż Opozycja odrzuca tendencję solidaryzmu narodowego forsowaną przez przywódców Frakcji, choć nie wyrzeka się możliwości sojuszów chwilowych, tyjących się określonych akcji¹³⁰.

Sprzeciwia się Opozycja formom pracy militarnej prowadzonej przez Frakcję. „Partia socjalistyczna opiera się na proletariacie i na tych odłamach innych warstw społecznych, które na stanowisku proletariackim stoją. Jeżeli więc partia socjalistyczna przygotowuje kierowników dla ruchu zbrojnego, czyż nie jest jasne, że chodzić jej powinno nie tylko o wykształcenie instruktorów i oficerów lecz — instruktorów i oficerów socjalistycznych? Przecież ruch zbrojny rewolucyjny opierać się będzie na masach ludowych, głównie na proletariacie miejskim, a mas tych nie poruszy, spójni moralnej im nie da, interesów i ideałów ich nie wyrazi tęsknota do zupełnej z Ducha i Woli solidarności w narodzie, ani koordynacja, ani od socjalizmu starannie odseparowany militarizm rewolucyjny, ani inne podobne pomysły inteligentkie — lecz walka z najazdem pod sztandarem

¹²⁹ J. Sawicz, op. cit., s. 172.

¹³⁰ Res, *Lojalność wobec „Przedświtów“ a lojalność wobec socjalizmu*, „Placówka“ IX—X, 1912, nr 5—6, s. 159.

socjalistycznym¹³¹. Obszerny artykuł Perla, z którego fragment ten jest wzięty nie zahacza ani słowem o sprawę wojny, rozpatruje problem przygotowania militarnego wyłącznie w kontekście walki polsko-rosyjskiej. Jeżeli zaś nie chciało się przesądzać sprawy, w jaki sposób dojdzie do starcia z caratem, czy w ramach wojny, czy też rewolucji, nie można było aprobeować bezpartyjnej i solidarystycznej koncepcji ZWC i związków strzeleckich.

Nie należy oczywiście upraszczać sprawy. Także gdy mowa o wojnie Opozycja zajmuje stanowisko antysolidarystyczne. Istnieje bowiem między Opozycją i Frakcją, jak wspominałem, różnica myśli społeczno-politycznej, której jednym z przejawów tylko jest uznawanie możliwości drogi do niepodległości Polski poprzez wstrząsy wewnętrzne w państwie carskim. Opozycja dąży do odrębności nurtu socjalistycznego w orientacji antyrosyjskiej. Wysuwając bowiem jako bezpośrednie zadanie walkę o niepodległość nie rezygnuje ona z programu przeobrażeń społecznych o charakterze socjalistycznym, choć możliwość ich realizacji widzi dopiero po etapach pośrednich. Walkę o niepodległość wiąże więc z walką o określony kształt niepodległości, najkorzystniejszy według niej i jedynie możliwy dla podjęcia walki o przeobrażenia socjalistyczne. Píše więc, prawdopodobnie również Perl: „Jako socjaliści dążymy nie tylko do niepodległości, lecz do niepodległej republiki demokratycznej. Chcemy takiego ustroju, w którym by lud polski korzystał nie tylko z pełnej wolności narodowej, ale zarazem z pełni praw politycznych¹³². Polemice z Frakcją i KTSSN właśnie w tym zagadnieniu poświęcone są artykuły w prasie Opozycji¹³³. Demokracja jest niezbędna, by móc prowadzić normalną pracę socjalistyczną w tym sensie, w jakim gdzie indziej była już mowa o pracy socjalistycznej w krajach zachodnioeuropejskich, parlamentarnych. Zapewne, cały schemat poglądów Opozycji jest wyraźnie socjaldemokratyczny. Granica między Frakcją i Opozycją jednak to granica między prawicą socjaldemokratyczną a ruchem o charakterze nacjonalistyczno-radykalnym, wychodzącym już w istocie rzeczy poza najszerzej rozumiane granice socjalizmu, a nawet ruchu robotniczego.

Konsekwencją już tego będzie polityka Opozycji w innych zagadnieniach. Położenie głównego nacisku na działalność wśród klasy robotniczej z szerokim uwzględnieniem propagandy i walki ekonomicznej. Nawet stosunek do działalności bojowej, z której Frakcja rezygnuje ze względu na jej brak przydatności w wypadku wojny, ale którą Opozycja (teoretycznie wprawdzie — wobec braku praktycznych możliwości) uznaje, uważając za istotną jej wartość propagandową związanie klasy robotniczej z ideą walki zbrojnej¹³⁴.

Przy zasadniczej zbieżności stosunku do SDKPiL i PPS Lewicy wystąpią i tu różnice. Frakcja traktować będzie te partie jedynie jako przeciwników. Opozycja uzna za możliwe porozumienie i współdziałanie z nimi w walce ekonomicznej¹³⁵.

¹³¹ Res, *W sprawie tzw. militaryzmu rewolucyjnego*, „Placówka“ V, 1912, nr 1, s. 8—9.

¹³² „Jedność narodowa“ a ruch rewolucyjny, „Walka“ IV, 1914, nr 3, s. 1—2.

¹³³ Tamże, także Res, *Lojalność wobec „Przedświtu“*, s. 151—161.

¹³⁴ Por. Uchwały Konferencji PPS [Opozycji]; *W sprawie kształcenia bojowo-wojskowego*, „Walka“ II, 1914, nr 2, s. 2—3.

¹³⁵ Uchwały konferencji PPS [Opozycji].

Zarysowane wyżej poglądy ideologiczne i koncepcje polityczne Opozycji formułowane są przez jej kierowników i stanowią w zasadzie jednolitą całość. Nie oznacza to oczywiście, że wyczerpują one poglądy istniejące wewnątrz Opozycji. Wiadomo, jak była już o tym mowa, o odmiennych poglądach Frejlicha oraz niektórych młodych działaczy. Za odmienną postawą zajęta przez Mańkowskiego w chwili wybuchu wojny tkwiły prawdopodobnie i poprzednio występujące różnice poglądów. Brak jednak danych, by podjąć próbę analizy „opozycyjnych“ poglądów w Opozycji.

Aby sformułować pełniej wnioski dotyczące roli PPS Opozycji, warto rzucić okiem nieco wprzód. W sierpniu 1914 r. Opozycja rozwiązała się i wróciła do Frakcji, ale jednocześnie wyszedł z Frakcji jej trzon kierowniczy z Piłsudskim, Sosnkowskim, Sławkiem, a faktycznie na czas pewien przy udziale Jodki oraz Wasilewskiego. Było to przypiecztowanie procesu, który odbył się wcześniej — wyjścia w zasadzie Frakcji poza ramy ruchu socjalistycznego. Pod tą samą firmą odbywa się w Królestwie odbudowa partii, ster przejmują jednak w ręce dawni opozycjoniści, jak Perl, Arciszewski czy Kunowski, obok nich młodzi działacze, pozostający przedtem na marginesie sporów między Opozycją i Frakcją¹³⁶. Dochodzą w latach 1914—1918 również działacze związani uprzednio z PPS Lewicą (Barlicki, Szczerkowski). W ten sposób odbywa się zmiana grupy kierowniczej, zarazem jednak charakter odbudowanej w czasie wojny PPS stanowi raczej kontynuację ideową PPS Opozycji, choć utrzyma się w kierownictwie także grupa działaczy dawnej Frakcji (Malinowski, Jaworowski).

Podobne procesy dyferencjacji, ale na zupełnie innym tle zachodzą w okresie wojny w PPSD, gdzie wyodrębni się, obok zasadniczej grupy Daszyńskiego, także grupa legionowa z Moraczewskim, Bobrowskim i Klemensiewiczem na czele.

W PPS okresu międzywojennego, która powstanie z połączenia partii działających w trzech zaborach tradycją Piłsudskiego i Frakcji odgrywać będzie jeszcze dużą rolę. Działa w niej poważna grupa działaczy z tradycją tą oraz osobą i polityką Piłsudskiego ściśle związana, powstanie jednak PPS międzywojenna jako partia socjaldemokratyczna, partia prawego nurtu ruchu robotniczego. Od PPS Opozycji zaczynają się rozchodzić drogi piłsudczyzny i PPS, choć organizacyjnie zakończy się ten proces dopiero w 1928 r., zaś elementy tradycji ideowo-politycznej i personalnej przetrwają i tę datę.

¹³⁶ M. Niedziałkowski, 1914—1918, *Księga Jubileuszowa Polskiej Partii Socjalistycznej*, s. 124.

1861 г. Варшава стала центром национального движения, тогда парижское бюро подчинилось фактически руководству польской столицы инструктируя прессу и западно-европейскую дипломатию согласно с намерениями помещичьего лагеря. Однако дело не дошло до желаемого Варшавой объединения всех политических эмиграционных организаций, что в особенности от момента образования Дирекции, стало условием пересылки денежных средств. Это стремление к объединению с левыми „Отель Лямбэр” старался свести на нет пользуясь поддержкой крупно помещичьего крыла „белых” в Царстве Польском. Кроме того Дирекция заботилась, чтобы пропаганда белых за границей была лишена всякого оттенка ультрамонтанизма т. е. всякого солидаризирования с постулатом светской власти папы. Вопрос этот впрочем являлся предметом раздела тоже в среде лямбертистов и окончательно осенью 1862 г. привёл к уходу из бюро Калинки. Подобным образом и династические идеи, которых в предшествующий период придерживался лагерь Чарторижских возбуждали недоверие значительной части „белых”. Всё это побудило Дирекцию стремиться подвергнуть „Отель Лямбэр” подробному контролю. Это было причиной, что в год предшествовавший восстанию, дело доходило до постоянных разногласий между Чарторижским и его бюро, а руководством белых в стране. Это отразилось также на судьбе журнала, который предполагалось издавать в Париже на польском языке, с целью противодействовать пропаганде „красных” в Польше.

В общем можно заметить, что по мере приближения восстания, все яснее выражается инертность, как среди „белых” в стране, так и в среде их парижской экспозитуры, которая будучи противником восстания не противодействует ему достаточно энергично. Не выясняя до конца этого вопроса, автор выражает мнение, что с момента начала варшавских манифестаций по всем польском обществе господствовали патриотические настроения и они делали невозможным противодействовать идеи вооружённой борьбы, в особенности, если принять во внимание пример Италии, а потом уступки царского правительства. Всё это внушало убеждения, что революционно-национальное, по своему характеру, движение имеет шансы на успех.

Ежи Хольцер

ОППОЗИЦИОННОЕ ТЕЧЕНИЕ В ПОЛЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ — РЕВОЛЮЦИОННОЙ ФРАКЦИИ И ППС ОПОЗИЦИЯ (1909—1914)

В результате раскола происшедшего в 1906 г. в ППС рядом с ППС-левицей возникла ППС-Революционная Фракция — правое крыло польского социалистического течения. Раскол 1906 г. предопределялся отношением к революции 1905 г., подбором перспектив и методов борьбы. В скором времени ток событий выдвинул новые вопросы — отношение к перспективе войны, оценки её характера, проблемы участия в ней, форм подготовки и форм действий, когда война уже вспыхнула. Некоторые из этих вопросов с самого начала 1908 ведут к дальнейшей дифференциации в ППС-Революционной Фракции.

Дифференциация эта выступает на фоне отношений к „общенациональной” деятельности, особенно касающейся военно-учебной подготовки в полне возможной в австрийской Галиции и направленной против царизма. Оппозиционная

группа под руководством Феликса Пэрля, выступает против концепции, выдвигаемых Юзефом Пилсудским. По мнению оппозиции эти концепции обозначают отказ от основоположений социализма в пользу идейных компромисов и политических комбинаций.

После довольно продолжительной дискуссии в июне 1911 г. Партийный совет революционной фракции исключил оппозиционеров из Партии. Оппозиционная группа в 1912 г. предприняла издание журнала „Пляцувка” (Сторожевой пост). В октябре 1912 г. формировалась отдельная группа ППС — оппозиция. Анализ радиуса влияний оппозиции ведет к заключению, что был он довольно скуден в безусловном значении, особенно в Королевстве Польском, однако, в отношении к Революционной Фракции был довольно значительный; он охватывал частично также социалистическую эмиграцию. Во второй четверти 1911 г. влияние это было сильно ограничено вследствие волны арестов.

Непосредственно накануне войны ведутся разговоры по вопросу вторичного объединения Революционной Фракции и Оппозиции. В момент начала войны оппозиция ликвидировалась и заново вошла в состав Революционной Фракции.

Идейно — политическая концепция ППС оппозиции выдвигала как цель борьбу польского рабочего класса, создание независимого демократического польского государства, а в условиях существования такого государства поднятие дальнейшей борьбы за социализм. В противоположность Фракции Оппозиция признает возможность революции в России. Революция эта имела бы демократический характер, она могла бы создать условия для реализации независимости Польши. Оппозиция также считалась с возможностью вспышки войны (Фракция считала войну неизбежной). По отношению к войне оппозиция занимает следующую позицию: а) в западноевропейских государствах, пролетариат должен быть врагом войны, так как ему не надо рассчитывать на внешние катастрофы, которые облегчили бы его борьбу; мир в самой большой мере служит развитию пролетариата, б) в Российской империи война для пролетариата является очень благоприятной, помогает расширить борьбу пролетариата, она ослабляет царизм, а каждое ослабление царизма очень благоприятно для народов российской империи, в особенности для польского народа. Польские социалисты заинтересованы в освобождении Польши от царского ига — даже если бы пришлось им заменить русское господство на австрийское или прусское.

Эта концепция исключала возможность однородного международного отношения социалистов к войне и вела к взгляду, что интересы отдельных социалистических партий к войне являются противоположными. В конечном итоге позиция эта позволяет причислить ППС-Оппозицию к правому крылу в польском и международном рабочих движениях.

Отношение к войне сближает Фракцию и Оппозицию. Разделяет же их отношение к возможности революции и войны, и отсюда вытекающая разница провозглашаемых лозунгов, оценки других политических сил и методов действия. Оппозиция считает необходимой широкую деятельность среди рабочего класса, даже в случае вспышки войны требует полной автономии социалистических действий против России. В своей программе Оппозиция не отказывается в будущем от демократических преобразований социалистического характера, (вводимых мирным путем, вероятно парламентным).

В сущности Революционная Фракция выходит за пределы социалистического движения в качестве специфического радикально-национального движения. Иначе Оппозиция; она представляет собой правое социалистическое движение.

Деятельность Оппозиции составляла лишь эпизод, но в ходе войны 1914—1918 г. ее руководители вместе с молодыми не выступавшими ранее деятелями, а также отступниками из ППС-левицы взяли в свои руки руководство ППС Революционной Фракции. Прежние деятели Фракции с Пилсудским во главе в большинстве оставили партию, тем не менее несколько политиков тесно связанных с Пилсудским, остались и после войны в партийном руководстве.

В период деятельности Оппозиции начинается процесс, организационно законченный лишь в 1928 г. а по идеологическим последствиям продолжавшийся ещё дольше, процесс обособления Пилсудского и непосредственно с ним связанной группы от правого крыла польского социалистического движения.

de 1861 que l'on établit des liens d'organisation, faibles d'ailleurs, avec le Royaume de Pologne.

Le premier essai d'action diplomatique de Czartoryski fut un projet de manifestation de la part des chefs de la noblesse des trois parties du pays à l'occasion de la rencontre des trois monarques à Varsovie, en 1860. Ce projet d'ailleurs subit un échec. Lorsqu'après février 1861, Varsovie devint le centre du mouvement national, l'Hôtel Lambert s'orienta de fait d'après les suggestions venant du pays. Il chercha donc à inspirer la presse et le monde diplomatique occidental conformément aux intentions de la noblesse polonaise.

Cependant l'union des partis politiques de l'émigration postulée par les dirigeants de Varsovie, n'aboutit pas. C'était surtout depuis la formation de la „Direction des Blancs” à la fin de 1861, la condition sous laquelle celle-ci subventionnait les émigrés. Soutenu, dans le Royaume de Pologne, par l'aile aristocratique des Blancs, l'Hôtel Lambert essaya d'empêcher ces projets d'unification. En outre, la Direction tenait à ce que l'activité de propagande à l'étranger fut dénuée de toute nuance d'ultramontanisme, c'est-à-dire de solidarité avec le pouvoir séculier du Pape. Cette question était d'ailleurs un sujet de dissensions parmi les collaborateurs immédiats de l'Hôtel Lambert. Pareillement, les aspirations dynastiques de la famille Czartoryski, éveillaient la méfiance d'une grande partie des Blancs. Il s'ensuivait que la Direction tendait à soumettre l'Hôtel Lambert à un contrôle étroit et provoquait, au cours de 1862 d'incessantes controverses entre ce dernier et les dirigeants du pays. Il fut impossible, entre autres, de réaliser le projet d'un périodique que l'on avait l'intention de publier à Paris afin de réagir contre la propagande insurrectionnelle des Rouges.

En général, on peut constater que, plus l'éclatement de l'insurrection était proche, plus le parti des Blancs et son agence parisienne, c.à.d. l'Hôtel Lambert, montraient d'inertie. L'Hôtel Lambert, hostile à l'idée de l'insurrection n'agissait pourtant point dans ce sens d'une façon suffisamment énergique. L'auteur, sans éclaircir pleinement cette question, exprime l'opinion que dès le commencement des manifestations de Varsovie, les sentiments patriotiques de la société polonaise avaient tellement monté qu'ils rendaient impossible toute opposition à l'idée de la lutte armée, d'autant plus que l'exemple de l'Italie et ensuite, les concessions du gouvernement russe suggéraient qu'un mouvement de caractère révolutionnaire national aurait des chances de succès.

Jerzy Holzer

LE COURANT OPPOSITIONNISTE DANS LE PARTI SOCIALISTE POLONAIS (PPS) 1909—1914

À la suite de la scission de 1906 le Parti Socialiste Polonais (PPS) se divisa en deux groupes: d'un côté le PPS de Gauche, de l'autre le PPS dit Fraction Révolutionnaire; ce dernier groupe constituait l'aile droite du mouvement socialiste polonais en Pologne Russe. La scission de 1906 avait été déterminée par l'attitude des deux ailes du parti vis-à-vis de la Révolution de 1905, par le choix de perspectives et de moyens de lutte. Bientôt de nouveaux problèmes allaient influencer sur l'attitude

des deux groupes: il s'agissait surtout de la guerre mondiale qui approchait. L'appréciation de son caractère, le problème de s'y préparer et d'y participer, la guerre une fois commencée, allaient diviser une fois de plus le mouvement ouvrier polonais. Certains de ces problèmes firent surgir dès 1908 de nouvelles dissensions au sein de la Fraction Révolutionnaire.

Cette différenciation de la Fraction est causée par l'activité des dirigeants du parti qui entreprennent sur le plan „national” des préparatifs militaires dirigés contre la Russie tsariste. Un nouveau groupe d'opposition s'affirma au sein de la Fraction, dirigé par Félix Perl hostile aux conceptions de Joseph Piłsudski. D'après ce groupe, Piłsudski abandonnait les principes socialistes au profit de compromis idéologiques et de combinaisons politiques.

En juin 1911, après une longue période de discussion intérieure, le Conseil du Parti de la Fraction Révolutionnaire en excluait les membres de l'Opposition. Ce groupe entreprit d'éditer, en décembre 1912, un hebdomadaire „Placówka” („Le Poste”), et, en décembre 1912, se constitua en une fraction indépendante, dite PPS — Opposition.

La sphère de l'influence de l'Opposition paraît restreinte au point de vue absolu, mais elle avait une importance relative par rapport au reste de la Fraction Révolutionnaire. L'opposition avait des attaches surtout en Pologne Russe, mais elle embrassa aussi une partie de l'émigration socialiste. Au cours du printemps de 1914, l'Opposition subit en Pologne Russe de nombreuses arrestations.

Juste avant le début de la guerre, des pourparleurs sont en cours, en vue de la réunification de la Fraction Révolutionnaire, et de l'Opposition. Lorsque la guerre éclate, l'Opposition se dissout et s'incorpore à la Fraction.

L'article soumet à l'analyse le programme idéologique du PPS — Opposition. Le groupe postulait comme buts directs de lutte de la classe ouvrière polonaise: la formation d'un Etat polonais indépendant et dans les cadres d'un tel Etat, la lutte pour le socialisme.

A l'opposé de la Fraction Révolutionnaire, l'Opposition considère comme possible une révolution en Russie. Cette révolution aurait un caractère démocratique et pourrait créer des conditions favorables à la réalisation de l'indépendance polonaise.

L'Opposition prévoit la possibilité de la guerre (la Fraction considère cette guerre comme inévitable). Vis-à-vis de la guerre l'attitude de l'Opposition est la suivante:

A) dans les pays démocratiques, c. à d. ceux de l'Europe Occidentale, le prolétariat doit être ennemi de la guerre, car il n'a rien à attendre des cataclysmes extérieurs et que, au contraire, la paix favorise le mieux son développement.

B) En Russie par contre la guerre serait profitable au prolétariat, elle l'aiderait à développer sa lutte à affaiblir le régime tsariste; chaque affaiblissement de ce régime est favorable aux peuples soumis à la Russie, aux Polonais en particulier. Les socialistes polonais sont intéressés à se libérer de la domination russe- même s'ils ne devaient que l'échanger contre la domination autrichienne ou prussienne.

Une telle conception excluait évidemment, la possibilité d'une attitude uniforme des socialistes vis-à-vis de la guerre et conduisait à l'idée que les intérêts des différents partis socialistes peuvent être opposés les uns aux autres.

On voit que l'attitude de l'Opposition par rapport à la question de la guerre permet de l'inclure à l'aile droite du mouvement ouvrier en Pologne et sur le plan international.

L'attitude vis-à-vis de la guerre rapproche la Fraction de l'Opposition. Ce qui les sépare c'est l'appréciation différente des possibilités de la guerre et de la révolution, et, par conséquent, la divergence des mots- d'ordre et des méthodes d'action.

L'Opposition considère l'activité au sein de la classe ouvrière comme absolument nécessaire, et même, en cas de guerre, postule une pleine autonomie de l'activité socialiste dirigée contre la Russie. Quant au programme, l'Opposition n'abandonne pas l'idée des modifications démocratiques, et, plus tard socialistes, réalisés par voie pacifique, probablement parlementaire.

En fait, la Fraction Révolutionnaire se trouve de fait en dehors du mouvement socialiste, elle doit être envisagée comme un mouvement nationaliste de type radical. Par contre le PPS Opposition appartient à la droite du mouvement socialiste.

L'activité de l'Opposition ne fut qu'un épisode, mais elle eut tout de même des suites importantes. Au cours de la guerre de 1914—1918 certains des membres de ce groupe liés à de jeunes activistes non engagés auparavant, ainsi qu'à d'autres politiciens détachés du PPS de Gauche, prendront en main la direction de la Fraction Révolutionnaire, au moment même où allaient l'abandonner Pilsudski la plupart de ces collaborateurs. Au sein du PPS de l'entre-deux-guerres on retrouvera encore des pilsudskistes, mais la plupart des dirigeants de ce parti provient de l'ancien groupement oppositionnel de 1912—14. On peut donc considérer l'activité de ce groupe comme le début d'un procès qui aboutira en 1928 à séparation définitive du groupe directement lié à Pilsudski d'avec l'aile droite du mouvement socialiste polonais.